

Petar Vodenicharov

South-West University “Neofit Rilski” (Bulgaria)

[peter_acad@yahoo.com], ORCID ID: 0000-0002-9637-4490

Nurie Muratova

South-West University “Neofit Rilski” (Bulgaria)

[nuriemuratova@yahoo.com], ORCID ID: 0000-0003-1083-4722

Communist State Security and Youth – Language and Ideologies

Abstract: *Our research is based on published archival documents of the State Security (DS) related to youth (the age range is from children of 15 years old to adolescents of 19 years old), with students and young ‘scientific-technical’ and ‘artistic-creative’ intelligentsia also being subjects of operational interest. Despite privileges and total surveillance, propaganda, and repression, the youth do not comply and exhibit active and passive resistance, rejecting the identity prescribed by the communist Newspeak as the ‘cheerful Dimitrov’s coming generation.’ Underground youth communities create their own alternative jargon and subculture, crossing the Iron Curtain in harmony with youth movements in the West. The analysis of underground youth discourses reveals alternative meanings and identities, social sobriety and protest, artistic and real escapes beyond the fences of the socialist camp. In the disenchanting world of real socialism, young people also respond with protest through what the Party cannot take from them – the body and its pleasures, even going as far as prostitution and violence. The young intelligentsia, toward which the State Security is particularly suspicious, increasingly provokes the dogmas of the artistic method of socialist realism and scientific communism. Under conditions of total propaganda and censorship, free thought can divert the meaning of ideological messages, ironize them, and find alternative, albeit risky, ways to express itself.*

Keywords: *youth; communism; newspeak; state security.*

Петър Воденичаров, Нурие Муратова

Югозападен университет „Неофит Рилски“

**Комунистическата държавна сигурност и
младежта – език и идеологии**

Въведение

Като обособен жизнен цикъл юношеството е продукт на модерното, индустриално, институционализирано и урбанизирано общество, което подsigурява безплатно публично образование, специализирана работа и свободно време на младите хора. Специфичната младежка субкултура е израз на търсене на собствена идентичност, обособяване от света на наложените традиционни авторитети. В селското патриархално общество юношите са все още малки възрастни, които участват както в труда, така и в почивката на възрастните, те нямат нито криза на идентичността, нито своя субкултура, а споделят общата фолклорна култура и диалект.

Настоящият анализ е фокусиран върху периода от края на 50-те до края на 80-те години на XX век, когато комунистическият режим в България развива все по-сложни механизми за наблюдение и идеологическо моделиране на младежта.

Според Хана Арент в *Тоталитаризмът* (2023), ако в демократичните общества младежта често се превръща в естествена опозиционна сила, то тоталитарните режими се стремят да я привлекат към собствените си политически проекти чрез индоктринация, надзор и контрол. В комунистическа България един от идеологическите изрази на тази стратегия е конструирането на образа на „бодрата димитровска смяна“. Тъй като новите управляващи в комунистическа България са главно със селски произход и ниско образовани, младежката субкултура (музика, кино, жаргон) им изглежда като излишна и изискваща или политическо приласкаване чрез вербуване и привилегии, или усмиряване чрез пропаганда и репресии. В началото всекидневният живот се гледа с презрение, като съвкупност от користни интереси, еснафщина, в контраст на високия идеологически свят, който изисква постоянна екзалтация („дръзновение“), необичайност, героизъм (Susan, 2002). Постепенно се завръща интересът към всекидневието, като поле на идеологическа индоктринация, и се осъществява пълен надзор от службите за сигурност, партийните и комсомолски комитети, т. нар. „другарски съдилища“ (Пашова, 2011) и др. Битката за дисциплиниране на обществото започва с надзор върху най-интимните, но и най-тривиалните аспекти на всекидневния живот – сексуалност, вярвания, мода, музика и хобита. Тя се основава на идеологическото противопоставяне между капиталистическия и соци-

алистическия свят, като единствено социалистическият е представян като пространство на пълна себerealизация и себеудовлетворение.

Границата между лично и публично започва да се възприема като буржоазна отживелица, личният живот трябва да бъде изцяло политизиран – „етатизиран“, според Карин Тейлър (Taylor, 2006). Съпротивата срещу държавата се проявява като открит бунт, неконформизъм, собствена субкултура, бягство от реалността или това, което Здравомислова и Волков наричат легитимно лицемерие (Zdravomyslova, 2002), за което говори и Цветан Тодоров: „Когато живееш в тоталитарно общество, започваш да подценяваш значението на идеологията. Тя изглежда не повече от празни думи и паравани, маски и лъжи, които нямат никаква връзка с действителността, но регулират поведението“ (Todorov, 1999, 5).

Всекидневните практики, свързани с музикалните предпочитания, модата или сексуалната култура на младите хора, често се променят много преди Партията и комсомолските организации да успеят да реагират на тези процеси. Медийният дискурс за младежта е конструиран според идеологическите очаквания на Партията, а не според социалната реалност. В известна степен това се отнася и до дискурса на Държавна сигурност. След Априлския пленум през 1956 г. и VIII конгрес на БКП през 1962 г. ръководството на партията започва да промотира „новите високи духовни и материални нужди“ и „рационалната консумация“ като право на всеки индивид и семейство. Това обещание обаче все по-често се сблъсква с реалните дефицити на плановата икономика. „Ирационалната консумация“ е представяна като остатък от буржоазното минало, а стремежът към западни стоки – като предпоставка за фетишизъм и консуматорска психология, отклоняващи индивида от колективистичните ценности на социалистическото общество.

Отношението между социалистическата държава и населението се мисли като авторитарно семейство с водач, всемоушн баща – Вожд, Партията – като всеобгрижваща майка, а цялата бюрократия – като настойник (Kharkhordin, 1997). В документите на ДС здравият социалистически колектив се противопоставя на вредния егоистичен индивидуализъм и болезнен кариеризъм – проблемите на младежката престъпност се тълкуват не само от юридически, но и от медицински аспект – битово разложение, нездрави семейни отношения, психически отклонения, като се отнасят и към политическата сфера. Криминалността се мисли като

предпоставка и за политическа съпротива, а политическата съпротива често се свързва с криминална предразположеност, поради което с нея се занимава не само МВР, но и ДС.

Тъй като официалният идеологически разказ изключва възможността за криминалност и политическо несъгласие в социалистическото общество, те са внимателно изтласквани от публичната сфера, която пропагандира образа на здравия, активен и политически ангажиран млад човек. В края на 70-те години тази визия е обобщена в популярния лозунг на Тодор Живков „Учение и труд, жизнерадост и дръзновение“, формулиран в послание до ЦК на ДКМС и превърнат в един от характерните идеологически ориентири на младежката политика на режима (Живков, 1978).

Социалистическата държава се заема с *морално инженерство* – дистанциране от селските патриархални навици и религиозни вярвания на техните родители и предци, както и от буржоазното разточителство и дребнобуржоазната еснафщина в града чрез скромност, възискателност, самокритичност.

Теорията. Френският социолог Мишел Фуко (Foucault, 2001) за пръв път обръща внимание на важността на обичайните практики на речевото общуване за поддържането на определен социален ред. Различните дискурси не само изразяват, но и изграждат социалните отношения, идентичности и системи от знания и вярвания, макар че това обикновено не се съзнава от участниците в дискурса. Икономическата и политическата власт се стреми да се превърне и в символна власт, за да легитимира себе си. Всеки дискурс е форма и на идеологическа практика, като утвърждава означенията на света от определена гледна точка в йерархично-властовата структура. Включва не само организирани практики на означаване, но и полусъзнаваното означаване – манталитет или хабитус. Тя е свързващото звено между социалните форми и формите на общуване. Тя оформя и задейства връзките на езика с идентитета, естетиката, морала, познанието:

Чрез такива връзки идеологиите обуславят не само езиковите форми и употреби, но и самата идея за личност и социална група, както и такива фундаментални социални институции като религиозния ритуал, детската социализация, половите взаимоотношения, националната държава и правото (Woolard 1998, 26).

Чрез метода на критическия дискурсен анализ на архивите на ДС могат да се разкрият механизмите, чрез които отношенията на власт предопределят господстващите идеологии в обществото и

как те оформят дискурсивните му практики, както и да се обособят алтернативните дискурси на подземната младежка съпротива.

Новоезикът. Изследванията на пресата, както и на архивите на ДС трябва до отчитат особеностите на комунистическия новогovor (*newspeak*) по Оруел (2021), Воденичаров (2020), за да бъдат тълкувани и в светлината на критическия дискурсен анализ (Fairclough, 2014). Основните лингвистични механизми на новоговора са двумислицата (*doublethink*), благозвучия за собствените действия и демонизиране на Врага, от когото тоталитарният режим има насъщна нужда, за да прикрива вътрешни грешки и своеволия.

Чрез словесни игри едни и същи явления се артикулират като положителни чрез родни или по-обичайни думи и изцяло негативни чрез по-чужди думи, което затваря мисълта в порочните кръгове на двумислицата. На лингвистичен жаргон – използват се синоними с едно и също или близко денотативно значение и противоположно конотативно значение. Ако българите са „патриотични“, турците винаги са „националисти“ или „фанатизирани туркофили“; комунистите са „миротворци“, а опасните хипита са „пацифисти“; „материализмът“ е върховна комунистическа ценност, докато Западът е „меркантилен“; комунистите са „интернационалисти“, докато гнилата интелигенция е „космополитна“; някои комсомолци се стремят към „самоуреждане“, докато интелигенцията по природа е „кариеристична“; комсомолците са „енергични и жизнерадостни“, докато вражески настроените младежи са „експанзионистични“; младите се стремят към „приключения и героизъм“, докато вражеската младеж е „авантюристична“; православието е „вероизповедание“, докато протестантството и будизмът са „секти“ (а ислямът винаги е „фанатичен“). Понякога една и съща дума, като биологичната „разлагане“, се използва с противоположни значения – ДС полезно „разлага“ дисидентските младежки групи, докато Западът вредно „разлага“ младежта.

Според Норман Феаклаф (Fairclough, 2014) социалната революция винаги води до езикова революция, до преобръщане наопаки на обичайни значения, изковаване на новодуми и замяна на доминиращите метафори. В комунистическия новоезик Отечество и Бог Отец са заменени от Родината, Вожда и неговата всесилна „Партия, майка мила“ – Асен Игнатов говори за комунизма като изопачена псевдорелигия (Игнатов, 1991).

Много от новодумите в езика и на ДС са композити, изградени по църковнославянски образец с профанизирано значение. Основна задача на ДС е да следи за разграничаването между благонадеждни и неблагонадеждни лица – „благонадежден“ т.е. „лоялен“ – е по образец на цсл. „благонравен, благопристоен“ и др.; проявите на „чуждопоклонничество“ или „почитане на Западните консуматорски фетиши“ – по образец на цсл. „идолопоклонничество“; „дръзновен“ или „екзалтирана партийна вярност и активизъм“ – от цсл. „верска ревност“; „идеологическа диверсия на Запада“ – от цсл. „грехопадение“. Този теологичен речник отхвърля аргументите на критическия разум и саморефлексията – за ДС всички прегрешения на младежите се дължат на недоубития класов враг, идеологическата диверсия на капиталистическия свят или лична патология, но никога на неадекватна официална идеология и социална практика.

Комунистическият медиен език, а и ДС, използва и хигиенистичен медикализиран дискурс, за да претендира за научност и да утвърди предимствата на социалистическия бит – „здравомислие и чистота в обзавеждането, облеклото, семейните отношения и отглеждането на децата“ (Taylor 2006, 47). На това са противопоставени „болезнените интереси“ към западна култура, изкуство и музика. В *развитото социалистическо общество* през 1970-те ДС предприема мерки срещу тези „болнави интереси“:

„Да се предприемат мерки срещу скитници-автостопници и други лица, които имат крайно неприличен външен вид, носят скъсано или замърсено облекло, имат дълги и нечистоплътни коси и бради, с което създават условия за разнасяне на паразити и кожни болести, демонстрират упадъчни западни моди и начин на живот и с вида и поведението си възмущават обществеността“.
(ДС, 2021, 291)

Медикализират се и западните танци, те са израз на „ексцесивна сексуалност“, туистът в края на 1960-те години е определен като „грозни, неестествени движения ... които са вредни за организма и могат да доведат до увреждане на вътрешните органи“ (Taylor, 2006, 122).

По време на сексуалната революция през 1970-те години в контекста на борбата срещу противообществените прояви сред младежта (като проституцията) по черноморските курорти момичета, вероятно с леко поведение, са нарочени за девойки с „леки психични отклонения“, но вместо диагностициране и лечение, се предлага въдворяване в ТВУ (трудова-възпитателни училища, ев-

фемизъм за затвори за непълнолетни): „Да се предложи на Министерство на народната просвета, съгласувано с Министерство на народното здраве да проучат необходимостта и създадат Трудово възпитателно училище за девойки с леки психични отклонения“ (ДС, 2021, 564).

В началото на 1970-те в пресата се появяват редки снимки на хипита, като се набляга на физическата им небрежност, мръсотия, „невротичен екхибиционизъм“, „празен хедонизъм“ противопоставен на комунистическия творчески труд и рационална институционализирана почивка“ (Taylor, 2006, 72). Емисиите на радио Скопие, Тирана и Пекин са определени психиатрично като „анти-съветска истерия“, а страховете на мюсюлманите от започналата насилствена асимилация са определени като „изселническа психоза“.

Надзор и репресии. В борбата срещу политическа неблагонадеждност и чуждопоклонничество младите хора са поставени под тотален политически контрол и пропаганда: на 7 години стават „чавдарчета“, на 10 години се включват като „пионери“ в парапартийната организация „Септемврийче“ като подразделение на ДКМС, на 14 – комсомолци (привидно доброволна до 28 години) и партийци – за най-благонадеждните организации, които контролират както учебния процес, така и свободното време на младите хора.

Като предохранителна мярка и в изпълнение на съвместните мероприятия с ЦК на ДКМС са създадени 1000 отряда „Зорки очи“ с над 22 хил. участници в тях. Изградени са 258 специализирани комсомолски щаботе към Детските педагогически стаи с 2408 участници в тях, които да оказват помощ на службите по опазването на обществения ред в борбата с правонарушенията от малолетни и непълнолетни. (ДС, 2021, 10)

През 1968 г. е създаден *Центърът за социологически изследвания на младежта*, който през 1979 г. преминава в *Научноизследователски институт за младежта* към ЦК на ДКМС. От 1970-те години за работата сред младежите отговаря и VI управление на ДС, към което има обособен специален отдел, а в провинцията с това се занимават регионалните Шести отделения, като обикновено работата е поверена на един служител. Мерките за „подобряване“ на отклонилите се от партийните директиви: т.нар. „профилактика“ – т.е. сплашване и изнудване, изпращането в ТВУ или без съд и присъда въдворяване в ТВО (трудово възпитателни общежития, евфемизъм за концлагери).

Лайтмотив в официалната пропаганда на ДС е борбата срещу „загнилия Запад“, който *развращава*, биологически казано *„разлага“* младежта“, макар че „разлагането на младежта“ е амбивалентен израз в комунистическия новоезик, защото акциите на ДС по шантажиране и репресии срещу „враговете на народа“ също се означават като „разлагане“.

Освен това ДС в действителност, а не метафорично, разлага младежта, като изгражда широка мрежа от непълнолетни доносници, въпреки някои рискове. Още през 1957 г. ДС изисква „Посмело да се отива на вербовки и на агентура из средите на непълнолетни граждани между 16 и 18 год. възраст, предимно сред Х-тите и ХІ-ти класове на учащите се“ (ДС, 2021, 116). ДС многократно си дава сметка, че донасящите деца и юноши имат склонност към фантазиране и хиперболизиране на фактите, да е възможно да си измислят идеологически провинения заради лични отмъщения, което изисква внимателен анализ на техните донесения:

Търсене на доброволни сътрудници в средните училища често води до клеветническа и преувеличена информация... Доброволната заявителка Х на няколко пъти досега е скроявала различни лъжи за нея (жертвата) и в писмена форма ги е донасяла в ДСМН и учреджението, в което работи "У". Причината за това се кореняла в обстоятелството, че обекта „отнела“ любовник на доброволната заявителка – офицер летец, и затова търсела всевъзможни начини за отмъщение (ДС, 2021, 153).

Особено разлагащо е решението „да се вербуват учители, които се ползват с доверието на учениците..., да се поддържат по-активни доверителни контакти с изявени, добри ученици“ (ДС, 2021, 312). Освен доносничество ДС вербува непълнолетните и за своите „активни мероприятия“ за разложителни действия на дисидентски групи: насърчаване на конфликти, раздухване на дразги и любовни съперничества чрез внедряване на привлекателни младежи и девойки във вражеските групи, за да се навреди на дейността им.

Успешна ли е тоталната пропаганда и надзор над младите хора? Архивите на ДС свидетелстват не само за пробиви в пропагандата, но и за нейното преобръщане – алтернативните дискурси свидетелстват за трезва оценка и съпротива срещу наложения партийно-съблазнителен дискурс към младите хора. В теорията на масовите комуникации е познат феноменът на „отклоняващите се послания“ (*diverted messages*) – аудиторията тълкува съобщенията различно или дори противоположно на намеренията на авторите им (Larossa, 2004). Още през 1960-те години учениците се питат

„Хубав ли е филмът или съветски?“ ДС коментира как натрапчивите антифашистки послания абортират в подражание на фашистите:

През м. март 1979 г. беше изяснен сигнал за съществуването на група в 31 училище „Димитър Полянов“, наброяваща трима ученици 9 клас. Групата организира сбирки в частни домове, един от членовете носел на куртката си знака на есесовските войски, изписан с химикал. В процеса на изясняване на сигнала се установи, че решаващо значение за оформянето на групата е имал прожектурираният у нас филм „Площад Сан Бабила – 20 часа“¹, под влияние на който у младежите се породило желание да подражават на италианските неофашисти, без да влагат в действията си политически умисъл. (ДС, 2021, 690)

През 1980 г. в техникум „Вилхем Пик“ 4 души в 3 курс създават фашистка група:

Идеята за създаване на такава група се породила у Х..., след като гледал филма „Великата Отечествена“. Бил възхитен от дисциплината и стегнатостта на немската армия... Изразявали се известни предпочитания към фашистите, при които имало по-голяма свобода... Дори в един изключително патриотичен и хуманен филм, какъвто е "Великата отечествена" някои от младежите са видели не масовия героизъм на съветските народи и отвратителното лице на хитлеризма, а "стегнатостта на хитлеристките войници" и свободата да правят "каквото си искат". (ДС, 2021, 691- 692)

Тревога в ДС предизвиква и случай на викане на духове, при което младежите са „извикали и говорили с духа на Хитлер“ (ДС, 2021, 166).

Изследването. Изследването ни се основава върху критически дискурсен анализ на публикуваните архивни документи *Държавна сигурност и младежта*, означавани накратко като ДС (възрастовият диапазон е от деца на 15 години до юноши на 19-годишна възраст), като студентството и младата „научно-техническа“ и „художествено-творческа“ интелигенция също са обект на оперативен интерес. Опираме се и на изследвания на пресата, законодателството и личните истории в комунистическа България (Воденичаров, 2020, Taylor, 2006). Ще проследим основните тематични полета в архивите, отчитайки и времевата рамка, като противопоставим дискурсите на ДС по тези теми (ключовите понятия

¹ Става въпрос за филма „Площад Сан Бабила, 20 часа: Едно ненужно престъпление“ (1976) на режисьора Карло Лицани.

на новоезика) на алтернативните младежки значения и идентичности (ключовите понятия на подземния младежки жаргон и субкултура).

Първо ще анализираме какви са първоначалните предположения за психологията на младежите и младата интелигенция, т.е. техните психологически профили, от които ДС подхожда при работата си с младежта. В началото на справките и докладите на ДС, особено в тези предназначени за високостоящите органи, обикновено се изразяват уверения във верността на младите на партийните повели, след което се докладва за някои техни прегрешения.

Дехуманизиране на Врага. В архивите на ДС деца и юноши, за които са предприети индивидуални и групови оперативни разработки, са дехуманизирани и крайно стигматизирани, което улеснява шантажа („профилактика“ или „разлагане“ в новоезика), изпращане в затвор и концлагер. Обичайно се използват наименования метафори на отблъскващи животни: Паразити, Хрътка, Таралеж, Хиена, Пуяк, Глутница. Останалите наименования на досиетата са стигматизиращи: Развалина, Горянин, Недоучил, Глупак, Гадове, Дураци, Хитрец, Диверсанти, Шашкъни, Палачи, Келемета, Продажници, Непокорници, Язва, Продажници, Черната ескадра, Предател, Бегълци, Лакей, бандата „Голи глави“, Масон, Очилатия, Разколник, Гестаповец, Кокетка, Негодници, Мерзавци, Коварния, Неофашисти, Фанатик, Нахалник, Двуличник, Лицемер, Парвеню, Предател, Наглия, Факира. Това е обичайна практика, вероятно по модела на КГБ и се отнася и за проучените от нас досиета на мюсюлмани и протестанти.

Психологически портрет на младежта. Какъв е психологическият профил на младежите и интелигентите, с които трябва да работи ДС. Архивите говорят не толкова за официалния възторг от младежта като вдъхновен строител на светлото бъдеще, колкото за подозрителност и изначално недоверие към тях. В този профил липсват най-отличителните позитивни черти на младостта – идеализъм, стремеж към справедливост и социална мобилност.

Опитът показва, че там, където вражески настроените младежи са замислили и създали вражеска младежка група – тя бързо придобива действителен характер. Това се обяснява преди всичко с експанзивността, енергията и характера на младежите. Те не чакат, и действуват. (ДС, 2021, 154)

В тези години впечатленията им са повърхностни, безкритични и обикновено погрешни. Струва им се, че всичко, което искат, могат да го стигнат, бързат да изпитат онова, което възрастните са усвоили и научили с упорит труд. Самочувствието

изпреварва интелекта им. За тази възраст е характерен стремеж към неизвестното, героичното, възвишеното, към приключения, слава и подражателство и някои младежи, често поради това, че са оставени сами да оформят своя мироглед, своите представи за живота, за хубавото и лошото, за начините и пътищата за осъществяване на своите мечти, тръгват по пътя на най-непосредственото, най-лекото. (ДС, 2021, 233)

Основната грижа на ДС е младежите да не бъдат оставени сами да определят възжеланията си, тъй като всеки индивидуализъм в колективистичното общество е опасен:

Младежта е буйна и бързо попада под чуждо влияние. Капиталистическите разведки и контрареволуционното подполие успяват, макар и трудно, да заангажират в престъпна дейност младежи, като използват особеностите на младежкия характер – самопожертвователност и авантюризм. (ДС, 2021, 109)

Младежите – обект на оперативен интерес, означени с дехуманизиращото „вражески елементи“, са медикализирани – вместо политически причини на съпротивата им се изтъкват психологически причини, в това число и криминална предразположеност:

Политически неориентирани, изоставени, останали без семейно и обществено възпитание, авантюристично настроени, хулигански и криминални елементи, лекомислени младежи, неуспели в живота, изключени от гимназиите за недисциплинираност или слаб успех, разочаровани интелегенти, смутени от някоя несправедливост, заслужено или незаслужено обидени, ненастаняване на работа, изживели семейни трагедии и пр. Такива младежи остават без перспектива и врагът лесно ги подмамва и увлича в своята мрежа. (ДС, 2021, 143)

Липсват каквито и да било разследвания, които да доказват, че младежи са подмамени и в услуга на вражески шпионски мрежи, но ДС оценява не само според делата, но и според мислите и настроенията на младежите.

Стигматизирани са и младите интелегенти, тяхната присъща амбициозност е заклеймена като „кариеризъм“, а тяхната уникална индивидуалност – като „самолюбие“. Наложено от режима съобразяване на интелегентите с недостатъчно образования комунистически елит се тълкува като изначална склонност към лицемерие. Режимът изисква не само привидно спазване на догмите на *Идеологията* и правилата на поведение, но искрена любов към *Партията* и ентузиазъм в изпълнението на нейните повели. Още през 1964 г. интелегентът е стигматизиран като обществено опасен:

За интелигента обикновено е характерно повишеното чувство за лично достойнство, за обществено положение, болна амбициозност и кариеристични домогвания. (ДС, 2021, 212)

Действителните врагове сред интелигенцията по начало са културни хора, специалисти в своя сектор, идеологически обиграни, често свързани с капиталистическия свят, хитри и двулични, умеещи добре да маскират своята престъпна дейност. (ДС, 2021, 214).

При интелигенцията е необходимо да се държи сметка за проявите на интелигентския индивидуализъм и самолюбие, на повишеното чувство за достойнство и съзнание за самостоятелност, на създадени навици за културни обноски и вежливост във взаимоотношенията, на изградени понятия за морал и чест, недопускащи „доносничество“, на страх от загубване на обществено положение и пр. Заедно с това трябва да се има предвид и проявите на груб кариеризъм, долно лицемерие и двулично поведение, (ДС, 2021, 219).

За предотвратяване на съпротивата на интелигентите, за вербуване се препоръчва използването на „патриотична основа“ (най-вече по турския и македонския въпрос), „кариеристични домогвания“, както и компроматериал (компроментиращ материал).

ДС си дава сметка за ниското интелектуално равнище на своите служители, назначени по роднински и приятелски „антифашистки“ връзки (Методиев, Дерменджиева, 2015), което е пречка при работата с младата интелигенция:

Необходимо е повишаване на общата култура и образование, тъй като от 24 организационни работници, работещи по тези линии, само 8 са с висше образование. Някои ОР от Софийско управление, КДС срещат затруднения в работата си с агентурата, произхождаща из средите на интелигенцията и културните дейци, поради по-високия им културен уровень. (ДС, 2021, 250).

Идеологията под заплаха: младите и модерността. Подозрението на ДС към интелигенцията се засилва от новите западни възгледи за водещата роля на младата интелигенция в модерния свят, когато класовите конфликти от остарялата марксистка идеология се заменят от конфликтите между поколенията (Marcuse, 1969). През 1971 г. ДС тревожно коментира новата социална теория, макар че се опитва да я омаловажи – за научните факти вместо сегашно време се използва преизказно (приказно) наклонение, а „теория“ и „учи“ са поставени иронично в кавички, което внушава тяхната научна несъстоятелност:

„Теорията“ на Херберт Маркузе, който „учи“ младежта, че в епохата на автоматизацията се намалява революционната

роля на работническата класа, изчезвал конфликтът между класите, а се пораждал конфликт между поколенията. Основна революционна сила ставала интелигенцията и преди всичко нейната „най-динамична“ част – студентската младеж“. (ДС, 2021, 299)

Заклеймява се естественият процес на деидеологизация на младото поколение, което се стреми изключително към професионална квалификация и към по-добро материално подреждане в живота. Този естествен стремеж е демонизиран: „Уродливи страсти на лек и охолан живот, секс и напитки, „свобода“ и креслива музика... Децата на революцията да изядат делото на революцията“ (ДС, 2021, 298).

През 1970-те години, след студентските бунтовете в Чехия през 1968 г., борбата срещу „идеологическата диверсия на Запада“ придобива параноичен характер:

Буржоазната футурология възпитава младите в „дух на космополитизъм и национален нихилизъм“, в „идеологическо размекване на младежта“; „Теориите за „техническият елит“, за „конflikта между поколенията“ и другите полуфабрикати на противника се съчетават със спекулациите за „новостите“ и „модерното“ в западната модна линия, за „превъзходната западна техника“, предназначена за психологическа обработка на младите хора ... Чрез грамофонни и магнетофонни записи, чрез чуждите западни радиостанции се дискредитират комунистическите идеологически постулати като остарели и догматични, изтъква се антинаучният характер на политиката към младежта, която носи модерността. (ДС, 2021, 263)

През 1973 г. ДС алармира за коварните замисли на Запада:

В план на английското разузнаване е отбелязано, че ерозицията в съзнанието на младежкото поколение трябва да става незабелязано „капка по капка“, за да се „жъне богата жътва“ след 20-30 години, когато тези млади хора ще поемат кормилото на страната (ДС, 2021, 379).

Особено засилен е надзорът върху студентството – „най-революционната социална група в обществото“ (ДС, 2021, 353). Според ДС *Врагът* се прицелва именно в тази група, стреми се към „размекване“ на младежките среди:

Противникът се домогва да насажда в младежта вкус към лек, охолан и празен живот, подстрекава я към действия против народната власт под лозунга за „свобода“ и „демокрация“, тласка я към конфликт с по-старото поколение, към идейното ѝ разоръжаване. (ДС, 2021, 353)

ДС вижда агенти на идеологическа диверсия навсякъде – западните радиостанции „Би Би Си“, „Свободна Европа“, радио и телевизия „Скопие“ и „Анкара“, западните посолства, учителите

чужденци в езиковите гимназии, западните туристи, турският национализъм и македонстващите младежи (поради по-либералния модел на социализъм в Югославия), ционизмът, емигрантските организации, религиозните деноминации, дори и есперантисткото движение.

Поради нужда от валутни постъпления през 1960-те години е организиран масов черноморски туризъм. През 1965 г. е открит и първият валутен „Кореком“ магазин на курорта „Златни пясъци“ (Иванов, 2011). Така се създават повече условия за контакт на български младежи със западни чуждестранни туристи и стоки. Пак за нуждите на туризма са открити и дискотеки – първата е през 1967 г. в Слънчев бряг (ДС обсъжда и идеята за „валутни“ дискотеки). Увеличава се броят на езиковите гимназии с учители чужденци – през 1980-те години има 20 английски, 16 немски и 13 френски училища. Резултатите са, че с повече от 36 % е увеличен броят за избягалиите членове на ДКМС на Запад за първото полугодие за 1970 г. в сравнение с първото полугодие на 1969 г., като с годините този процент се увеличава. Радио „Свободна Европа“ говори за остарялост и неприложимост на марксизма-ленинизма в съвременните условия, че вече икономическият живот трябва да се ръководи не от партийци, а от технократи. *Врагът* действа и чрез привличането на все повече млади хора (най-често от неблагонадеждни семейства) към обучение в Семинарията и Духовната академия на Българската православна църква, както и към т. нар. „подмолен евангелизъм“ (ДС, 2021, 379).

Ще представим основните тематични полета в архивите на ДС, отнасящи се за младежта, като противопоставим официалните значения на комунистическия новоезик на ДС на алтернативните значения на младежката съпротива.

Трудов ентусиазъм и героизъм: мизерна експлоатация. Езикът на ДС, който се предполага да е максимално делови, не пести благозвучия, характерни за пресата, когато се изпращат справки или отчети към висшестоящите партийни органи. Един отчет към Политбюро от 1972 г.:

Младежта расте обладана от комунистически идеали, социалистически патриотизъм и пролетарски интернационализъм. Днес има много примери на висока политическа зрялост сред младежта, на трудов героизъм и горещ патриотизъм... Други „познавачи“ на действителността в България се изказвали, че сега у нас се наблюдавал процес на „деидеологизация“ на младото поколение. (ДС, 2021, 351)

Политическите и криминалните престъпления на младежта са смекчени като „простъпки“ и „антиобществени прояви“.

Ако през 1940-те и 1950-те години критиката и саботирането на мащабните бригадирски начинания се определят като контрареволюционна дейност на „недоубитата буржоазия“, то с годините и децата на „наши хора“ се противопоставят на бригадирската експлоатация:

Уточнено е, че по вражеския контингент са включени предимно деца на „бивши хора“, банкери, индустриалци, царски офицери, кулаци и др. засегнати от мероприятията на народната власт. Тези младежи, поради класовия си произход и влиянието на чуждата пропаганда, и на своите близки, лесно се явяват проводници на контрареволюционни замисли и намерения (ДС, 2021, 7).

Когато все повече деца на „наши хора“ имат криминални и политически простъпки през 1960-те – 1970-те те се приписват вече не на вражеския контингент от контрареволюционери, а на идеологическата диверсия на Запада.

През 1950-те години бригадири по ж.п. линия Враца – Оряхово негодуват срещу мътната питейна вода от кладенци, от която има разболели се бригадири, в други бригади се оплакват от замърсена, некачествена храна. Често е бягството на бригадири, най-вече от турското малцинство, случват се и побои над бригадири, които остават ненаказани. Усилията на тоталитарната държава са насочени не към подобряване на условията, а към увеличаване на надзора. В първа смяна в националната младежка бригада (1948 г.) са назначени 90 сътрудници, един агент, 19 резиденти и 70 информатори (ДС, 2021, 36). Донесенията описват живота в бригадите като непоносим, с лоша храна, вода, болести, непосилен труд и др. – пречка пред подготовката за изпитите.

От 1957 г. студентските бригади в селското стопанство стават задължителни, като се провеждат под контрола на Комсомола. През 1970-те години негодуванието срещу Комсомола нараства:

1975 г.: Клевети се разпространяват и за характера и ролята на ДКМС. Чрез него партията държала в подчинение младежта, той бил формална организация, неговата дейност била скучна, комсомолските активисти вършили всичко по карьеристични подбуди. Оспорва се доброволният характер на студентските бригади и тяхната необходимост. (ДС, 2021, 459)

При „остри действия“ срещу бригадите и комсомолското ръководство се предприема съдебна разправа или отстраняване от висшите учебни заведения. С годините нито условията се подобряват, нито младежкото недоволство стихва. През 1980-те години

ДС отчита, че в есенните бригади нараства броят на освободени студенти по различни причини: „...от 43 500 студенти са се явили 35 000. Липсвала е вода и елементарни хигиенни условия. Това е довело на отделни места до създаване на недоволство и формиране на негативни настроения сред студентите. Нарушавана е трудовата дисциплина и не са изпълнявани трудовите норми... поява на дизентерия“ (ДС, 2021, 762).

Постъпват сигнали за присвояване на средства от командири на бригади, често организиране на банкети с пари от фонда за културни мероприятия, стига се и до „стачка на група от 10 студента“ (ДС, 2021, 762); „Получени са данни за злоупотреба с алкохол, не-сериозно отношение към трудовия процес, преждевременно напускане на бригадите“ (ДС, 2021, 764).

Единната народна младеж: класова и религиозна дискриминация. Веднага след комунистическия преврат държавата се заема да промени класовия състав на студентството чрез произволни мерки, облагодетелстващи студентите с „прогресивен“ социален произход за сметка на студентите от „реакционни семейства“.

Социалният състав във висшите учебни заведения е в преглед на студенти от буржоазен и дребно-буржоазен произход. Това наложи правителството да вземе мерки за подобряване социалния състав на студентите и за целта издаде постановление за създаване на социалистическа интелигенция (ДС, 2021, 40).

При въведените ограничения за жителството в столицата ДС подозира, че буржоазни синове и дъщери използват студентския си статус, за да легализират престоя си в София, а не поради академични интереси. Особено подозрителни са към младежо от семейства на белогвардейци, бивши членове на „Бранник“ и легионери, които са строго надзиравани и чийто достъп до университет се възпрепятства. Съпротива обаче има:

Така например в клозетите на ректората на Университета „Климент Охридски“ на 21.9. са били написани лозунгите: „Смърт на комунистите“, „Да живеят западните демокрации“, „Да живее Труман“ и др. (ДС, 2021, 41)

Тогава се предприема радикална мярка – чистка на вражеските елементи сред студентите през 1949 г., като са изключени общо 3 612 студенти. Пепка Бояджиева говори за *социално инженерство* и формиране на нови социални групи (Бояджиева, 2010).

За попълване на освободените места се използва опитът на СССР², като акцентът е поставен върху идеологическите дисциплини, най-важни са не академичните постижения, а партийната лоялност.

През 1954 г. ДС се бори с вражеските елементи с „реакционен произход“. В страната следват 36 540 студента, на спомагателен отчет са 1500 студента. Според ДС студентите с неподходящ произход отправят „злостни изказвания и закани към комунистическата власт... Показателен факт е, че най-много вражески елементи са концентрирани както сред професорите, така и всред студентите в тези висши учебни заведения, които имат за задача научно да разработват и движат напред въпросите, свързани със селското стопанство, техниката и медицината“ (ДС, 2021, 46).

Едно социологическо изследване през 1971 г. за политико-идеологическия облик на студентите от висшите учебни заведения в София разкрива тяхната идеологическата изневяра: 62,6% от анкетираните са се изказали за еднакво развитие на стопанските и културни отношения със социалистическите и капиталистическите страни, а само 31,8% са отговорили „правилно“ – за предимствено развитие на тези отношения със социалистическите страни. 1/3 от анкетираните слушат радио „Свободна Европа“, „Лондон“ и радио „Скопие“ (ДС, 2021, 306). ДС диагностицира болестта: „Болезнени интереси към западна култура, изкуство и музика... Нездравият класово-партиен подход, нихилизъм и нездрав естетически вкус... Твърдения, че е неуместно да се смесват политика и изкуство... Кафенета за учащи и неангажирани с обществено полезен труд – развъдници на нездравии прояви“ (ДС, 2021, 307-309).

Партийният и държавен лидер Тодор Живков също взема отношение към социалното недоволство от ниския жизнен стандарт на обикновените младежи, които не принадлежат към номенклатурата: насаждането на потребителско отношение към обществото и наличието на еснафщина, което той нарича „малка правда“ (Живков, 1966), пречеца да се прозре голямата комунистическа правда.

Привилегиите на рабфак-студентите, както и на т. нар. „активни борци против фашизма и капитализма“ и техните потомци,

² През 1919 г. в СССР се въвежда практиката на *Рабфак* (Работнически факултет, работнически факултет), при която за влизане без кандидатстудентски изпит във висшите учебни заведения се подготвят работници и селяни (дори и при липса на средно образование) в курсове от 2 до 3 години.

които също влизат без изпит във Висшите учебни заведения по буква „Ж“, предизвикват недоволство.

Пред агент „Акация“ учителят Емил Средков Антонов се изказал: „Аз като учител най вече виждам що за демократизация има в нашата образователна система. Тая година сложиха капак на всички щуротии, като кандидат-студентите могат да кандидатстват само по една специалност. Това го няма и в най-загубената африканска страна. Това е само една демагогия, за да могат само на партийците децата да бъдат настанени там, където искат“. (ДС, 2021, 417)

ДС надзирава и религиозните общности, включването на млади хора към тях предизвиква тревога и ответни мерки – „разлагане“ на тези общности: „Трайна тенденция е стремежът за разнообразяване и осъвременяване на традиционните методи и форми, което е характерно преди всичко за католическата църква и протестантските секти, които убеждават, че религията и науката са съвместими“ (ДС, 2021, 453).

Католическата църква използва за влияние съвременни форми, методи и средства, близки до нагласата на младите хора – църковни хорове, забави и вечеринки, на които се слушат магнетофонни записи на религиозна музика. Разпространяват се цветни религиозни картини. Отделни духовници оказват помощ на студенти и ученици в изучаването на чужди езици. Търсят се възможности да се подмлади свещеническият състав: „Почти всички католически духовници са завършили образование на Запад със средствата на Ватикана и продължават да поддържат връзки с него“ (ДС, 2021, 455).

Модернизацията и на протестантските църкви с цел привличане на млади хора също предизвиква атеистичната ревност на службите и предприемането на мерки по разлагане: „Протестантите водят лична агитация, предоставят религиозна литература на младежите, разнообразяват религиозните ритуали, устройват младежки служби за изучаване на библията, подготвят пиеси с религиозна тематика, устройват викторини и екскурзии“ (ДС, 2021, 456).

Предлага се да се предприемат мерки и срещу представителите на мюсюлманското вероизповедание, което ДС грубо политизира: „Поради това, че у нас няма училища за подготовка на мюсюлмански духовни служители, в отделни случаи ходжи подготвят незаконно младежи за свои заместници. С цялата си дейност мюсюлманската църква поддържа протурски националистически дух сред това население“ (ДС, 2021, 455).

Поддривна кантрареволуционна дейност: демократична съпротива

През 1940-те години ДС уточнява, че по „вражеския контингент“ са включени предимно деца на „бивши хора“ – банкери, индустриалци, царски офицери, кулаци и др., засегнати от мероприятията на новите управляващи. По демократична инерция стигматизираните младежи се противопоставят на новата насилническа тоталитарна власт:

На 12.XII. 1949 год. ученика Петър Иванов Митов от с. Радославци, Кюстендилско казал: „Това не е свобода, карат ни насила да гласуваме. Остава още с шмайзери да гласуваме“. (ДС, 2021, 70)

Студенти и ученици, привърженици на земеделското движение, също протестират. ДС открива 40 позива, отпечатани на пишеща машина: „Комунизмът е враг на българското село!“, „Да живее великото дело на Стамболийски!, „Комунизмът – това значи тормоз, глад и нищета! Смърт на комунизма! (ДС, 2021, 70). Ученичката Милена Панчева от 7 клас в Стара Загора коментира насилническата политика на БКП, подчинена изцяло на съветския диктат: „Преди беше – да живее Тр. Костов, а сега – смърт на Тр. Костов. Много хубаво иска Тр. Костов, какво – все СССР, СССР, като че не сме българи, а руснаци. Тр. Костов е истински български патриот-комунист“ (ДС, 2021, 71).

Насилствената колективизация на селското стопанство предизвиква по-радикална съпротива у младите хора – саботаж, призови за въоръжена съпротива. През 1954 г. ДС открива вражески листовки, призоваващи към бягство през границите и диверсии в страната. Младежи правят опит да запалят склада с храна на ТКЗС – Крайници, Станкедимитровско, да откраднат коне от ТКЗС и да убият партийния секретар, а други трима младежи създават нелегална организация с цел терористични актове. След разтурянето на „Национален християнски кръст“ в Асеновградско, през 1947 г. се учредява Втори легионерски център под ръководството на бивши легионери и „кулаци“: „Същата организация е имала бандитска група от 28 души в Асеновградско, шпионска дейност в полза на американското разузнаване и вражеска агитация и пропаганда – позиви, листовки и др.“ (ДС, 2021, 58).

Съпротивляват се и изключените студенти:

В началото на месец юни 1949 г. на купа от сено близо до шосето Ихтиман – Черново, бил намерен позив, в който се обръщат към селяните да не се тревожат, че е отгъпкано сеното, за-

щото това било извършено от хора, тръгнали в балкана да се борят срещу властта, която ги ограбва. В същия позив е казано: „Ние изключените 6 000 студенти от София ще се борим заедно с вас за спасението на народа“. Най-отдолу е било подписано „от студентите партизани“. (ДС, 2021, 68)

След измяната на Тито към СССР зачестяват бягствата в Югославия и възхвалата на „Титовци“ (дори и от ученици в 7 клас). През 1951 г. е образувана „Младежка противоотечественофронтовска организация“ за бунт и „истински социализъм“ като в Югославия, направени са опити за връзка с Югославската и Английската легация, против „извращението на БКП, лъжекомунистическа партия на Червенков“. Нелегална радиостанция, която се опитва да заглушава „Христо Ботев“ и да се чува „Гласът на Америка“, е разкрита през 1952 г.

След преврата през 1944 г. ДС отчита масово навлизане на бившите членове на „фашистките“ организации в легалните младежки опозиционни организации – ЗМС–Сърбински, ССМ – Лулчев и Организацията на младежите демократи – откъдето тези легални организации водят активна борба срещу мероприятията на народната власт и отечественофронтовските младежки организации. Всичките тези организации са закрити през 1947 г. и участниците – ученици и студенти, са обвинени, че със съдействието на американското разузнаване са работили за сваляне на народната власт.

През май 1949 год. е разкрита нелегална младежка организация „Национално борческо движение“ с център село Сливница – Софийско, чиито членове са определени от ДС като бивши бранници:

Разполагала е с циклостил и свой печат, издаване на нелегален вестник „Единение“. Също така отпечатали и разпространили позиви лозунги и др. материали. (ДС, 2021, 66)

През 1940-те години младежката организирана съпротива срещу комунистическия режим продължава въпреки репресиите. През 1949 г. в Хасково е разкрита нелегална военна организация, която е разполагала с пистолети и патрони. Участниците са осъдени на затвор или пратени в концлагери. В Стара Загора е действала организацията „Народна защита“, включваща гимназисти – „реализирана докато разлепвали позиви“ (ДС, 2021, 67). През април 1949 г. е разкрита в Пловдив организацията „Народна антиболшевишка съпротивителна организация“, която на 9 септември взривява 3 бомби пред турското консулство. Нелегален БЗНС разпространява позиви. В софийската Четвърта мъжка гимназия в

клозетите се появяват лозунги: „Да живее Зеленият интернационал, смърт на палача Г. Димитров, да живее Г. М. Димитров“ (ДС, 2021, 67). Продължава и неорганизираната съпротива. През 1950 г. във Видин гимназисти отпечатват позиви по случай честването на социалистическата революция: „Смърт на БКП, да живее делото на Н. Петков и Съпротивата“ (ДС, 2021, 67).

На 28 февруари 1948 г. в Добричката мъжка гимназия в час по демократично възпитание са били зададени от опозиционно настроени ученици следните въпроси: „Защо България отказва помощта на САЩ? Защо България не е член на ООН? и др., а ученикът Димитър Димитров задал въпроса: „Защо България не доставя земеделски машини от странство, а обира селяните?“. Същата година ученикът Михаил Минев от VII клас при мъжкия Френски колеж в София, когато са говорили за римските диктатори, е казал на висок глас: „Трябва да добавим към тях и Г. Димитров“. На което е ръкопляскал почти целият клас. (ДС, 2021, 26)

През 1948 г. ученичката от Втора девическа професионална гимназия Анка Димитрова Янева при провеждане на общо гимназиално събрание е загасила лампите. В Румънския институт ученикът Кеворак Артур Аробиджян е написал лозунгите „Смърт на СССР, да живее Англия“, „Смърт на комунистите, да живее Америка“. (ДС, 2021, 28)

Под надзор са и ученици в 5–7 клас:

На 2.9. 1949 год. ученичката Йорданка Цанева от V клас от Нова Загора казала: „Знаете ли защо гласуваме? Ще ни правят руска губерния – 17 република на СССР. Така малко ни скубят, ама после здравата ще ни обират всичко. (ДС, 2021, 70)

Още през 1940-те години ДС криминализира и патологизира младежката политическа опозиция, като внушава образа на развратната опозиционна младеж: „В същата гимназия (5-та мъжка) в един от 7-те класове е образувана друга група от такива ученици авантюристи, които редовно ходят по журове, пиянстват и между другото вършат чужда пропаганда“ (ДС, 2021, 48). В призивите за бягство в Америка ДС вижда не стремеж към по-демократичен живот, а стремеж към „лекия и разгулен живот, който водят там“ (ДС, 2021, 48).

Контрареволюционните нездрави сили: демократична съпротива в Полша, Унгария и Чехословакия. Събитията в Полша и Унгария 1956 г. намират отзвук и сред българските студенти: издигат се призови за премахване на идеологически дисциплини във висшите училища, незадължително посещение на

лекциите, премахване на руски език от учебните програми. Зачестяват „нездравите вражески коментари“ за дълбоката погрешност на комунизма, „пропагандиране на идеализма и хулене на марксизма“ (ДС, 2021, 77). Студентите очакват, че протестите ще продължат и в България, разпространяват се листовки, както и лозунги в тоалетните: „Студенти да бъдем солидарни с унгарската революция“ (ДС, 2021, 77).

Костадин Часовникаров, студент английска филология, осъден – „Сега момента не е до позиви, а време за действие с оръжие. Същият обмислял план как и с кого може да се започнат и у нас събития както в Унгария. „100 души ми трябва – заявил той – за да почнем и у нас“. (ДС, 2021, 101)

В емисиите си от 4 до 7.1.1957 г. „вражеската“ радиостанция „Горяни“ издига следните лозунги: „Повече чиста наука и по-малко марксизъм-ленинизъм“; „Прекратяване разделянето на младежите на благонадеждни и неблагонадеждни“; „даване право на младежите да продължат образованието си в западноевропейски университети“; „Даване стипендии на синовете и дъщерите на народа, а не само на комунистите и активистите“ (ДС, 2021, 124).

Засилват се „диверсионните“ действия – младежи възпламеняват взрив върху статуята на Сталин в Парка на свободата, замислени са покушения на съветски специалисти в България, окръжния прокурор в София и други отговорни лица. Има и опити за палеж в ТКЗС и индустриални предприятия. Причините според ДС не са политическо недоволство, а са омаловажени като девиантно поведение под влияние на западни криминални романи и някои филми, а действията са стигматизирани като „отвратителна полова разюзданост, пиянстване, пеене на цинични песни“ (ДС, 2021, 163).

С особена тревога ДС отбелязва, че за разлика от 1940-те години, в края на 1950-те „по-голяма част от проявилите се младежи са от близки нам среди“ (ДС, 2021, 176). Расте броят на бегълците: „За времето от 1 януари до 31 декември 1960 г. са направили опит за нарушение на държавната граница 417 младежи на възраст до 25 години, което съставлява 50% от всички опити за нарушение, от тях 44 са успели да изменят на Родината (ДС, 2021, 186). Най-много са бегълците от Благоевградски и Кърджалийски окръг – 38%“. Основните причини, които изтъква ДС не са по-либералните режими в Турция и Македония, а „вражеско влияние и авантюризъм, слаб успех, семейни причини, ненормални (каквото и да значи това), шовинистична турска и промакедонска пропаганда“ и др. (ДС, 2021, 101).

Осмеляват се да протестира и преподаватели:

1956 г.: Проф. АСЕН ПЕТКОВ – ВВМИ, обект на ОД, вражески елемент, окуражен от събитията, открито и нагло в Академичния съвет злослови против Партията и народната власт, че СССР е в упадък. В упадък била и неговата наука, а разцветът бил на Запад и възкликва: „До кога ще продължава това антикултурно положение, докога ще се държи нашия народ изолиран от свободния западен свят“. Същият е уволнен от Института (ДС, 2021, 78).

Вражеските елементи из средите на духовенството и сектите също активизират своята дейност сред младите, особено през 1956–57 г. ... което се изрази в открити предложения за въвеждане изучаването на вероучение в училищата, на корана в турските училища (Мадан, Момчилград, Смолян), в увличане в активна религиозна дейност от сектите (главно петдесетници и баптисти) – над 150 младежи предимно ученици (ДС, 2021, 111).

Установените „вражески елементи“ сред младежите в края на 1956 г. са общо 1770 души за цялата страна, от които 1209 взети на отчет (само поради произхода им), което е значително увеличение по отношение началото на годината. ДС отчита, че голяма част от „проявяващите се вражески елементи не се водят на никакъв отчет“ (ДС, 2021, 82). Особено тревожна за ДС е констатацията, че и деца на „наши хора“ се включват в съпротивата:

Има случаи младежи, предимно от средни училища, произхождащи обикновено от социално близки нам среди, да сформират група със задача да крадат и унищожават училищни дневници и помагала, да се снабдяват с оръжие, да се противопоставят на училищни наредби и пр. Съществуват и групи предимно от учаци се с авантюристични, криминални и хулигански стремежи и намерения. (ДС, 2021, 97)

Обичайно политическият дискурс е преплетен с криминално-авантюристичен, доколкото младежката политическа съпротива се приписва не на критика към неадекватността и своеволията на властта (единствено допустима е самокритиката на комунистическите партии по култа към личността), а на враждебни вътрешни и външни сили – морална деградация на младите, влияние на възрастните врагове в страната, вражеската агитация и пропаганда на чуждите радиостанции, писма на изменници на Родината и други причини, нямащи политически характер като слаб успех в училище, авантюризм, семейни недоразумения и други.

ДС офицерите смятат, че четенето на западни криминални романи е причина за криминално-политически провинения, а не социалната безпътница:

В Търговище е открита група, която под влиянието на криминални романи започват да нанасят побой над добри младежи и

извършват други хулигански престъпления. Вместо любов към труда чрез своята агитация врагът чертае на младежите „перспектива“ за лек и безсмислен живот, увлича ги в безверие, морална неустойчивост, пиянство и редица други пороци. (ДС, 2021, 198)

През 1964 г. учениците от втори курс на училище по електротехника в София създават нелегална организация „НОБИС“ – Нелегална организация на борците за истинска свобода. „Младежите написали програма, устав и клетва на организацията. Организацията трябвало да се разрасне, да се въоръжат членовете ѝ и да работи в дълбока нелегалност – на групи по трима членове. Крайната цел на групата била свалянето на правителството“ (ДС, 2021, 203).

1964 г.: Студентът Дамянов се свързал с временно пребивавалия в България полски гражданин Урбан Карлович и заедно с него са писали и подготвили за разпространение позиви с „остро вражеско съдържание“. Посещавали са католически църкви и се подготвяли да изменят на Родината. Освен това Дамянов, под влиянието на Урбан Карлович, скъсал и изгорил комсомолския си билет. Разработката е реализирана и Дамянов е осъден. (ДС, 2021, 209)

Съпротивата на младите хора в донесенията е лишена от социален смисъл, а е персонализирана и патологизирана:

1964 г.: На купони, където пиянстват и блудстват, с пиянски оргии и изкълчени танци в нетрезво състояние издигали анархистически лозунги, като напр. „Да живее анархията“, „Да живее безвластието“, „Нашата държава е крепостнически строй“. (ДС, 2021, 197)

Наблюдава се вражеска дейност на лица, които поради идейна обърканост, неразбиране, неизживени буржоазни възгледи или страдащи от манията за критикарство и чудачество правят нездравни, неиздържани, дори и вражески изказвания по отделни въпроси. (ДС, 2021, 206)

След Пражката пролет 1968 г. се засилва младежката пасивна и активна съпротива. Към враговете се добавя и ционистката заплаха – социалистическите страни категорично подкрепят арабските страни в израелско-арабските конфликти. През 1971 г. ДС алармира за „Активизиране на подривната дейност на международните ционистки центрове против социалистическите страни и международното комунистическо движение“ (ДС, 2021, 300). Увеличава се броят на „изменниците на родината“: „С повече от 36 % е увеличен броят на избягалите членове на ДКМС за първото полугодие за 1970 г. в сравнение с първото полугодие на 1969 г. За

същия период с два пъти са се увеличили бегълците на 14–18 години“ (ДС, 2021, 303). Чехословашките събития засилват опозиционните настроения сред студентите. Те отново се обявяват срещу лекциите по диалектически материализъм, определяни като „глупости и остарели“.

1971 г.: Желязка Николова, студентка от ВМГИ във връзка с X конгрес на БКП казва: *"Пак ще ни тѣпчат главите с глупости и ще ни карат да учим решенията му"*. (ДС, 2021, 305).

През 1972 г., като част от борбата с „идеологическата диверсия на Запада“, се препоръчва да се вземат мерки за ограничаване на пускането и престоя в НРБ на чуждестранни туристи, неразполагащи с необходимата валута, с неприличен външен вид – „само с изискан, приличен, изряден, неизвратен външен вид или поради други сериозни данни, несъвместими със законите и социалистическия морал“ (ДС, 2021, 322). Препоръчва се засилване на контрола на нощни и полунощни заведения. Предлага се проект за нов закон за борба против алкохолизма и пиянството; проектозакон за производството и продажбата на упойващи вещества и борбата с наркоманията. Предлага се засилването на някои наказателни санкции: предложение за определяне на места за настаняване на лица, водещи неморален начин на живот. Засилва се контрола срещу внасянето на политическа, криминална, религиозна, порнографска и друга литература, предназначена за „дезориентиране на нашата младеж, за възпитанието ѝ в дух на космополитизъм и национален нихилизъм, за разпалване на ниски страсти и стремежи“ (ДС, 2021, 327).

През 1969 г. начело на Комитета за изкуство и култура застава Людмила Живкова, която издига лозунга за „всестранното и хармонично развитие на личността в процеса на комунистическото възпитание“. Комунистическата партия предприема мерки за изпълнение на новата партийна повеля чрез поощряващи младежкото творчество и себerealизация инициативи, а ДС предприема репресивни мерки срещу отклоняващи се от генералната линия: „срещу паразитен начин на живот, изпращане в извънградски лагери и трудови бригади, другарски съдилища за родителите“ (ДС, 2021, 327).

Идеологически саботаж: Научен и художествен критицизъм, дисидентство

(1) Догмата на марксистката наука : Модерната наука. В края на 1960-те и през 1970-те години млади учени и творци все

по-често критикуват свещените марксистки постулати на режима и огласят алтернативни значения. Пръв е аспирантът по философия Желю Желев.

1966 г.: Аспирантът Желю Желев от СДУ (Софийски държавен университет) напечатал на циклостил брошура, в която прави опит да отрече Лениновото учение за материята и разпространява същата сред интелигенцията в София. (ДС, 2021, 241)

Не само учени хуманитаристи протестират срещу догмите на съветската наука. През 1976 Методи Балунов от Медицинската академия, асистент в катедра „Патофизиология“, „се отнасял отрицателно към съветската наука и разглеждал само теории на учени от САЩ и западни страни, поради което студентите го нарекли „американец““ (ДС, 2021, 482). Според ДС в научните среди се разрастват антисъветски настроения, които се изразяват в нежелание да се специализира в СССР и да се разширява обмена със съветските висши учебни заведения (ДС, 2021, 482).

Езиковите катедри на висшите учебни заведения и гимназиите с преподаване на западни езици прожектират филми, предлагат стипендии на избрани от тях младежи за обучение и специализация на Запад, предоставят литература от библиотеките си за студенти и средношколци. В тази си дейност те са активно подпомогани от преподавателите чужденци в езиковите гимназии. Предприети са мерки срещу катедра Английска филология на Софийския университет, привлякла за асистенти и аспиранти неподходящи лица, поради което ръководителката ѝ Жана Молохова е отстранена от длъжност.

Учащи се от Висшия лесотехнически институт се обявиха против задължителното участие в първомайската манифестация. В Софийския университет бяха разпространени единични екземпляри от произведения на Солженицин, от списание „Нюзуик“, анонимна листовка за „комсомолския активист-кариерист. (ДС, 2021, 485)

От западните радиостанции студентите научават за руските дисиденти: „Враждебната радиопропаганда за СССР по повод награждаването на Сахаров с Нобелова награда, отправят нападки против българо-съветската дружба, която преценяват като погазване на националния ни суверенитет“ (ДС, 2021, 485); „В СССР, според студенти, господствувала бюрокрация и помешнически методи“ (ДС, 2021, 495).

Появяват се и първите дисидентски творби:

Георги Христов – студент в Софийския университет, от добър произход, попаднал под влиянието на идеологическата диверсия, достигна до там, че в подражание на Солженицин написа антикомунистически пасквил „В блатото на комунизма“³ с остро клеветническо съдържание, който имаше намерение да изнесе и публикува в капиталистическа страна. (ДС, 2021, 22)

Причините за идеологическата критика ДС открива в „коварните“ планове на Запада: „Съединените щати и Англия изпращат на специализация висококвалифицирани специалисти, убедени антикомунисти, предимно от белоемигрантски и еврейски произход, емигранти от източноевропейските страни и изменници на родината“ (ДС, 2021, 486).

Още през 1970-те години държавата оттегля подкрепата си дори и за толкова ляво движение като есперантизма: „Мнозина стават есперантисти само за да имат възможността да излязат зад граница“ (ДС, 2021, 230). Есперантистите са подозирани също като „анархисти“ и „пацифисти“.

Груповата оперативна разработка „Мерзавци“ (1972 г.) разобличава студенти, които говорели, че ДКМС е „пълен фалш и кариеризъм“, студенти от ВМИ коментирали, че СССР преди е искал да заграби Финландия и Полша и сега осъществява насилие срещу социалистическите страни, а идеологическата диверсия на Запада била измислица. „Образованието било бедно и осакатява мисленето... учили хората да мислят с цитати, а най-добре изобщо да не мислят“ (ДС, 2021, 400). През 1976 студент от 4 курс в Икономическия институт в Свищов споделя: „За да се издигнеш трябва да имаш дълъг език и да лъжеш... досега комунистите до никъде не са стигнали и за в бъдеще няма да има комунизъм“ (ДС, 2021, 502). През 1976 г. се засилва и критиката срещу бригадирското движение, издигат се гласове за премахване на милитаризма в бригадирското движение и създаване на независим от партията младежки съюз.

На 21.3.1977 г. в аудитория 1 на Медицинска академия върху една от банките бяха написани лозунги със съдържание: „Да живее Джими Картър, президент на САЩ! Американци, елате тук! Руснаци, отивайте си у дома! Издохте ни? Изпихте ни кръвта! Да живее Валери Буковски, Сахаров и Солженицин! (ДС, 2021, 640)

Авторът, Константин Тренчев, после се „разкаля“.

³ Повече за случая с ръкописа „В блатото на комунизма“ вж. Тодорова (2023).

През 1980-те години политическото дисидентство се засилва: „Попаднал под западно влияние, Владимир Нейчев от ВИОС, при разговор на политическа тема прави отклонение от марксистката теория, като заявява, че хитлеризмът и комунизмът като идеологии нямали разлика, а и двата строя водели до диктатура“ (ДС, 2021, 640).

(2) Догмата на социалистическия реализъм: демократичната художествена модерност.

Априлската линия през 1960-те години води до допускане на западни филми и литература, но след Пражката пролет 1968 г. отново се засилват мерките за налагане на предимствата на социалистическия реализъм като единствено правоверен художествен метод: започва идеологическата битка за разобличаване на абстрактната живопис, декадентската песимистична поезия, „псевдо-иновативните отклонения“ в киното и театъра като западен идеологически саботаж (Вж. повече: Дойнов, 2011; Ангелова, 2025; Куюмджиева, 2021). Както казва Георги Марков: „Те ни плащат не за да пишем, а за да не пишем“ (Taylor, 2006, 1). Особено бдителни са службите по времето на провеждане на IX световен фестивал на младежта и студентите в София през 1968 г. Те също са впрегнати в постановката на хармоничния социалистически свят чрез впечатляващи гимнастически и фолклорни изпълнения.

ДС предприема решителни мерки срещу ерозията на повел्याта за социалистически реализъм и оптимизъм, основан на догмата, че „писателите са инженерите на човешката душа“ (М. Горки). Но все повече писатели се чувстват задушавани от вулгарната намеса на Партията в творческите им светове. „Творецът трябва да има пълна свобода, за да твори по интуиция“ гласи един донос (ДС, 2021, 489). Отклоненията са заклеят като западното упадъчно влияние:

1974 г.: ...Няма нищо хубаво у нас, говорят за липса на свобода в творчеството и за груба намеса в изкуството от страна на партията... Разпространяват се слухове и вражески вицове, закани... Младите се подвеждат към национален нихилизъм..., към празен живот, аполитичност, авантюризъм и конфликт със старото поколение, да бъде доведена младежта до идейно и духовно опустошение, до физическа и морална деградация, с крайна цел да бъде противопоставена на нашата партия. (ДС, 2021, 494)

Млади творци издигат девиза „Интелигенцията от цял свят срещу правителствата“, проповядват космополитизъм, абстракционизъм в живописа, модернизъм в класическата музика,

джаз, извратена мода, криминални книги и порнографски материали, приключенски романи, а социалистическата поезия заклеят като „остаряла и демодирана“. Обектът "Семинариста" твърдял, че социалистическият реализъм бил изкуство на животните. (ДС, 2021, 498)

Отделни художници и скулптори правят опити да създадат абстрактни, мъгляви свои творби, чужди на проблемите, близки до буржоазното упадъчно изобразително и пластично изкуство. (ДС, 2021, 498)

През 1977 г. започва атака срещу почитателите на модернизма, сюрреализма, натурализма и др. ДС отчита, че недокрай са пресечени и някои опити за изпращане в чужбина на стихове, студии, резултати от разработки и изследвания на отделни преподаватели. Доста преди това, през 1972 г., постъпва донесение за поета Борис Христов: „В творчеството му се забелязва известен пессимизъм и отчаяност, които в известни моменти преминават в злоба, закана и прокарване на недоволство от социалистическия строй у нас“ (ДС, 2021, 394). Под лупата на ДС са и други автори:

Методът на дегероизацията и самоцелното формотворчество дадоха своя отпечатък върху тях. Особено силно това пролича в пиесата на станалия малко по-късно изменник (Георги Марков) „Да се провериш под дъгата“, в която всички герои са доведени до духовно уродство. (ДС, 2021, 497)

Увалиев насочи и покровителствува изменника на родината, бившия член на Съюза на българските писатели Георги Марков, който сега е един от най-активните „специалисти“ в „Би-Би-Си“, Дойче Веле“ и не на последно място „Свободна Европа“. (ДС, 2021, 501)

...Излязлите неотдавна две книги, посветени на поетесата Елисавета Багряна, в които твърде замаскирано и идеализирано е предадено буржоазното общество у нас преди 9.IX.1944 година. (ДС, 2021, 498)

Действия на противниковите пропагандни и други идеологически подривни органи да ухажват или „подкрепят“ наши интелектуалци, които изявяват свои нездрави становища или биват критикувани за недостатъци в своето творчество, като Р. Ралин, В. Петров, Й. Радичков, Ат. Далчев, Бл. Димитрова. (ДС, 2021, 516)

Споменат е и „изменникът на родината“ Асен Игнатов, който чрез писма от Белгийския червен кръст атакува отговорни български ръководители и институти, за да бъде разрешено на съпругата му да отиде при него.

Започва борба и срещу модерната теория на структурализма в литературата и езикознанието:

Сред младите критици съществува група на тъй наречените структуралисти: Михаил Неделчев, Светлозар Игов, Здравко Чобанов, Енчо Мутафов и други, които прикривайки се, че водят борба против примитивизма в литературата и литературната критика, по същество бият срещу партийността в изкуството“. (ДС, 2021, 335)

В края на 1970-те и през 1980-те години дисидентските настроения на творческата интелигенция се засилват: „Постъпват и донесения за стен-вестник на Радой Ралин с карикатури на Борис Димовски: „Отечество любезно: България, България, понасяща България! Познавам те от ония дни и вчера, страна, в която всичките бездария направиха огромна кариера“ (ДС, 2021, 641). Надзирани са и Йордан Радичков, Валери Петров, който с произведението „Коварния“ съпоставя живота в България с по-свободния свят в Югославия.

През 1970-те години – с разширяващото се познание за западния начин на живот, литература, музика, кино, дисидентски настроения обхващат и обикновените младежи. Прониква информация за съветското дисидентство:

1972 г.: Сред студентите се разпространяват апокрифни магнетфонни записи на песни на Владимир Висоцки, които имат антисъветско съдържание. Така например, студентът Кирил Петров от София направил такива записи от предаванията на радио „Свободна Европа“ и възхвалявал Висоцки като „руски композитор и поет с будна гражданска съвест“, чийто песни третирали някои политически проблеми – съществуването на лагери в Сибир, където били изпращани съветски хора по политически причини, както заточеници в царска Русия. (ДС, 2021, 395)

Опитомяване на упадъчната западна младежка култура и сексуалната революция: „Искаме Ленън, не Ленин“. От средата на 1960-те години сексуалната революция се случва и в България поради индустриализирането и урбанизирането на страната, както и проникването на западната младежка протестна култура чрез музиката, киното, модата. Голямо значение за опознаването на Запада изиграва откриването на валутните магазини „Кореком“, както и на дискотеки, първоначално в морските курорти, а по-късно и в другите големи градове. Както споменахме по-нагоре, държавата, от една страна, има нужда от валутни постъпления от туризма, но, от друга страна, ДС бди за проникването на западни културни и политически влияния. През 1970-те години ДС обсъжда създаването и на валутни дискотеки само за чужденци, но идеята пропада.

Засилва се контролът върху дискотеките – създадена е специална Национална комисия за дискотеките, започва професионално обучение на диско жокери, които се задължават да пускат преобладаваща българска музика и само одобрена западна. Първоначално се предвижда изнасяне на политически речи в дискотеките, както и популяризиране на модернизирана фолк култура. Дискотеките се организират в системата на Държавния комитет по туризма, Централния кооперативен съюз, Министерството на вътрешната търговия и услугите и Димитровския комунистически младежки съюз. Строго се следи за наличието на „записи майка с българска музика“, която да надделява над одобрената западна музика (ДС, 2021, 618-620).

Въпреки контрола, западната рок и поп музика печели сърцата на българските фенове, изживява се като култова музика, а ДС се опитва да се пребори с „битълсоманията“, „рокманията“ и пр. не само чрез ограничения и забрани. През 1971 г. е издаден указ за 50% българска музика по радиото, но и окуражаване на интегрирането на поп и рок музикалните тенденции в българската музика.⁴ За популяризирането на българската естрада през 1965 г. е поставено началото на музикалния конкурс „Златният Орфей“. През 1980-те години и особено в краткия прозорец на управлението на съветския секретар на КПСС Юрий Андропов, се затяга политиката срещу западните културни влияния, тогава се очертава предписаното противостоене на западната музика – т. нар. „естествена българска музика“.

ДС някак пропуска случването на сексуалната революция в страните от Източния блок през 1970-те години и буквално изпада в паника от сексуалната освободеност на младите хора.⁵ Юношите отказват да се подчинят на официалната сексофобия (която повелява да се сублимира сексуалната енергия в „обществено полезен

⁴ През 1966 г. е основана рок група „Щурците“, по-късно през 1970-те години – „Диана Експрес“, „Сигнал“, „Тангра“.

⁵ Показателни са например политиките в Унгария след смазването на Унгарското въстание от 1956 г. Партийният лидер Янош Кадар метафорично издига директивата „По-добре младите хора да се борят за свободна любов, отколкото за свободен живот“. Тази фраза отразява специфичната политика на управление, известна като „гулаш комунизъм“ – режимът разрешава относително по-голяма свобода на изразяване, по-лесен достъп до западни стоки и по-либерални нрави, стига младите хора да не демонстрират срещу социалистическия ред. Това обяснява смекчаването на строгите морални норми в комунистическия лагер от 1960-те години.

труд“) и да се подчини на пропагандата за семейния и репродуктивен секс като единствено легитимен“ „Сексуалността като ирационална, индивидуалистична и спонтанна е непреодолима пречка към създаването на рационална, дисциплинирана, колективистична нова комунистическа личност“ (Taylor, 2006, 136).

Нарастват разводите и предбрачният секс, особено в големите градове. ДС обявява война на загниващия, промискуитетен Запад, описван като проституция, наркомания и социална мизерия. През 1968 г. са въведени строги ограничения на абортите, но при проблем с жилищата и при двама работещи родители, и при условия на дефицит на стоки от първа необходимост, расте броят на нежеланите деца, изоставени в домовете „Майка и дете“ (Касабова, 2015). ДС се сблъсква и с нарастваща проституция:

Някои данни сочат и за тревожни явления, като самопредлагане на млади момичета срещу такса от 20 до 60 долара или организирано сутеньорство в къмпингите, частните квартири и др. места за отдих и почивка...; увлечение сред някои младежи и девойки да се снабдяват с вносни дрехи с емблеми на американските военновъздушни и военноморски сили, на хитлеристкия знак „Виктория“, различни клубни емблеми и пр. (ДС, 2021, 658-659)⁶

Излязохме с гърка и в алеята до „Фрегата“ имах половно сношение с него. За това той ми даде 20 лв. и ми обеща сапун „Лукс“. (ДС, 2021, 227)

ДС реагира с репресивни мерки – съд за проституция и сводничество, принудително изселване от Бургас.

Освен сексуалната освободеност, друга непризната причина за проституирането на младежите е и чувството за безперспективност в едно несправедливо, сиво и фалшиво общество. В политехническата гимназия в гр. Силистра няколко комсомолци се обединили в група с девиз: "спорт, спирт, секс" (разобличени на комсомолско събрание) (ДС, 2021, 449). Почти всички окръжни управления съобщават на ДС за случаи на „полов разврат“ от млади момичета и момчета, някои от които са започнали от 14-годишна възраст. Общо явление сред тези среди, според ДС, е поклонничеството пред всичко западно и желанието за бягство зад граница.

През 1970-те години сред юношите се разпространяват и слухове и за партийното лицемерие и разврат: „Зоя Здравкова от Перник, студентка във ВМУ, активно разпространявала, че Ленин бил умрял от венерическо заболяване. Родителите ѝ са активни борци

⁶ Повече за „платената любов“ по време на комунистическия режим вж. Груев (2015).

против фашизма, а баща ѝ – партиен работник в ОК на БКП – Перник“ (ДС, 2021, 277).

ДС е разтревожена и от увеличаващите се случаи на бракове със западни туристи, които служителите ѝ тълкуват като „проституция“, изключвайки напълно романтична връзка: „Смесените бракове от 163 през 1972 г. са се увеличили над два пъти през 1976 г., като в болшинството случаи партньорите са неравностойни, а мотивите са далеч от чистите чувства, характерни за младите хора“ (ДС, 2021, 586).

Юношеското желание за свободна любов, универсален мир, лична свобода и хедонистично изобилие, предизвиква тревога у властите. Причините за тези промени се дължат както на модернизацията и урбанизацията на обществото, проникването на западната музика и кино (заедно със западните стоки и увеличаващите се туристи), така и на младежките бригади и партита, предоставящи сексуални възможности.

Обикновено те (гости, летовници) са богати хора, които идват с хубави леки коли, носят различни луксозни стоки и вещи, отсядат и се хранят в първокласните наши курорти, хотели и ресторанти. При срещи с наши граждани често тенденциозно украсяват живота на Запад, пропагандират американския начин на живот, правят евтини, но ефектни подаръци и др. Всичко това създава в някои илюзията за неограничените възможности на Запада, за неговото богатство и величие и поражда желанието да се отиде и живее там, където всичко е позволено, където човек може да постигне онова, което желае, за което е мечтал. (ДС, 2021, 227)

Анкетите на центъра за научни изследвания на младежта през 1978 г. показват ясно краха на комунистическите илюзии:

На въпроса смятате ли, че се спазва принципът „На всеки според способностите, всеки му според заслугите“ 95% от анкетираните отговарят с „не“ – както за приемането във ВУЗ, така и при постъпването на работа... На въпроса какво главно разбирате под свобода на личността – 60% отговорили да не се посяга на материалните ценности и материалното благосъстояние на човека, а 35% отговорили да не се нарушава стилът и начинът на живот, обичаите и традициите на хората.... На въпроса кои от посочените фактори имат най-голямо значение за ускоряване на общественото развитие на нашата страна, най-често били давани следните отговори: преодоляване на противоречията между думи и дела в действията на хората – 80%, подобър подбор на кадрите – 80%, стриктно спазване на законите от всички хора и институции – 70%. (ДС, 2021, 649-650)

Във Видин при една анкета на ученици от X-тите класове на гимназията се констатирало, че около 70% от тях искат да

гледат югославска и румънска телевизия (чрез монтиране на специални приспособления) . Почти всичките са заявили, че желаят да притежават западна кола, а около 60% са отговорили, че не гледат български и съветски филми. (ДС, 2021, 599)

Крахът на комунистическите илюзии води до скептицизъм, цинизъм, растяща криминалност, виртуални бягства в художествените светове на западната младежка култура, а понякога и в реална „изневяра на Родината“. Ето какво разказва младеж, предприел бягство и върнат по официален път от югославските власти:

Повод да предприема бягството бяха западните филми, които се прожектираха в нашия град и които аз гледах – като „Все нагоре“, „Един пробит долар“, „Сбогом Гринго“ и др. Добих представа, че младежите на Запад имат много пари, имат много развлечения и техният живот е само приключения, а ние в България скучаем. В мен се породило желанието да отида на Запад, защото исках да нося дълга коса, не ми се служи в казармата и да избегна контрола на родителите си. Исках да живея живот на приключения. (ДС, 2021, 413)

Двама младежи и две девойки от Хасково замислили да избягат в Турция. Едната от девойките искала да стане джазова певица, единият от младежите – известен боксьор, а другият – колездач. Щели да имат много пари, коли и други неща, за които тук не могли да мечтаят. (ДС, 2021, 226)

Увеличаващите се бягства на Запад ДС тълкува като проява на груб материализъм, което странно противоречи на официалната материалистична идеология, а социалното недоволство – като търсене на „малката правда“, която не трябва да измества службата в името на голямата комунистическа правда: „Водещите мотиви тук са грубия материализъм и меркантилността, стремежа към „лека и охолол“ живот и устрояване на Запад“ (ДС, 2021, 502).

През 1974 г. ученик от XI клас пише до свои приятел: „Моето време вечер ми губи телевизията, съвсем затъпах от нея. Страшно глупави филми дават и то все съветски. Чух, че няма да има абитуриентски балове и много се радвам, ако е така. Татко ми дава 200 лева за вечерта и ще замина за Югославия да си купя всичко необходимо“ (ДС, 2021, 414).

Югославският по-либерален „самоуправленски социализъм“ и по-свободни контакти със Запада (и по-свободен достъп до западни стоки и култура) превръща Югославия в друга страна на младежките възделения и бягства. За тези младежки копнежи ДС обвинява „задграничните македонски патриотични организации, в центъра на които е групировката на Ванчо Михайлов, насочена

към обособяване на „независима македонска държава“ с антисъветска ориентация, включваща Вардарска, Егейска и Пиринска Македони“ (ДС, 2021, 527).

Още от 1950-те години младежите, които имат допир с младите хора от „свободния свят“, осъзнават предимствата на капиталистическия свят. На младежкия фестивал в Москва (1957) „Младежите научили танца ‚Рокендрол‘, възхищавали се на хубавото облекло и свободните мисли на младежите от капиталистическите страни“ (ДС, 2021, 125). Както посочва Карин Тейлър, когато рокът загубва някои от бунтовните си качества на Запад, социалистическите режими са по-склонни да толерират популярността му у дома, сочейки че младите хора на Запад са били манипулирани от музикалната индустрия, докато при социализма рок музиката е естествен израз на младежката виталност и отдаденост (Taylor, 2006, 50). До края на комунистическия режим обаче протестната енергия на рока предизвиква притесненията на ДС. Всичко, което не съответства на комунистическите догми, е заклеймено като фашистско. През 1989 г. в телеграма до началника на окръжно управление на МВР в Шумен, Толбухин и Балчик се отбелязва:

През последните години на 19 февруари привърженици на музикалното течение Бляк Метъл, организират честване по случай от смъртта на Бон Скот – вокалист от състава ‚Ей Си-Ди-Си‘. Това честване на места става публично и демонстративно, със сериозни отклонения от българското национално съзнание. То съвпада с годишнината от смъртта на Васил Левски и създава рискова идеологическа ситуация, като засилва интереса към фашистката идеология и практика. Рисковата ситуация се усложнява и от факта, че на 20 април 1989 се навършват 100 години от рождението на Адолф Хитлер. (ДС, 2021, 817)

„В НР България расте жизнерадостно младо поколение“: социална безизходица, морална криза, новите западни кумири.

(1) Криминалното като политическо. Комунистическата партия има традиция в политизирането на криминалността. В партизанското движение се включват много криминални, а около преврата на 9.9.1944 г. заедно с политическите затворници са освободени и криминалните, някои от тях използвани в последвалите репресии. ДС получава и анализира всички сводки на милицията за младежката престъпност, която според *Идеологията* би трябвало да намалява и изчезне напълно в комунистическия обществен

стадий.⁷ Вместо това младежката престъпност се увеличава, макар и премълчавана в публичната пропаганда. ДС се самозаблуждава, че все пак социалистическата престъпност е различна от капиталистическата:

Престъпни банди и други криминални групировки са така широко разпространени и типични за престъпността в капиталистическите страни. У нас престъпните групи на непълнолетните имат подчертано случаен характер (ДС, 2021, 555), както и: В нашата страна политически, идеологически и социални предпоставки за извършване на враждебни прояви и криминални престъпления, както бе посочено на XI конгрес на БКП, не съществуват. (ДС, 2021, 596)

Статистиката, с която работи ДС, показва различна картина. През 1972 г. „59% от всички криминалните престъпления са от младежи до 30 г. – 45% от всички убийства, 28% от стопанските престъпления. Разследвани – 2300 младежи и девойки“ (ДС, 2021, 282). „През 1977 г. в Кюстендил 70% от престъпленията са извършени от младежи, във Варна – 62%, Перник – 60%, Стара Загора – 57%“ (ДС, 2021, 603). Тенденцията се запазва и през 1980-те години: „През 1987 над 60% от криминалните и около 30% от стопанските престъпления се осъществяват от младежи“ (ДС, 2021, 834).

ДС предприема и следваща стъпка – ако при капитализма криминалното се политизира, то при социализма политическото се криминализира.

1972 г.: От хулигански и криминални прояви те постепенно минават към извършването на антидържавни престъпления. Установено бе, че около 60% от участниците в антидържавна дейност са имали преди това прояви от криминален характер. (ДС, 2021, 283)

1974 г.: Ученичката от 8 клас, девойка с аморално поведение и криминални наклонности, се изказала на всеослушание: „Не нависждам комунистите и комунистическата власт. Желя да стана като Анджела Дейвис, но не борец за социализъм, а за капитализъм, които дава истинска свобода“. (ДС, 2021, 414)

В тълкуването на нарастващата младежка криминалност липсва социална критичност, а като виновни са възприети западните криминални романи, лични недостатъци, семейни проблеми. Основните причини за извършване на престъпления от непълнолетните и младежите се свеждат до недостатъци на характера: „...авантюризъм и лекомислие, проявяване на невъздържаност, полова разпуснатост и др.; стремежи и желание за обезпечаване на

⁷ Анализ на криминалната престъпност в НРБ вж. Иванов (2024).

средства за културни и технически нужди, за развлечение и др.; влияние на близкото обкръжение (приятели, близки, престъпни групи и др.“ (ДС, 2021, 621).

Препоръчаните мерките са по-скоро репресивни, отколкото превантивни. Приема се Закон за намаляване на кръчмите и ограничаване на пианството, доколкото в отрезвителните отделения над 50% са младежи (1977 г.): „Да се предложи на Министерство на правосъдието да ускори разделянето на Поправителния дом в Бойчиновци, като от него се отделят следствените и подсъдимите“ (ДС, 2021, 557). Въдворяват се извършители на блудство, сводничество и хомосексуализъм, препоръчва се и разширяване на координацията между различните отряди на МВР и интеграцията между ДС и МВР с КГБ и МВД (Вътрешното министерство) на СССР.

Министерството на народната просвета да разкрие паралелки в някои от съществуващите трудово-възпитателни училища за I, II и III класове⁸, с оглед обхващане на криминално проявените малолетни деца на български граждани от цигански произход. (ДС, 2021, 626)

Комунистическата държава отговаря на изневярата на младите хора не само с репресии, но се опитва и с превантивни мерки – с нова ритуалистика. През 1970-те години на западното културно влияние комунистическият режим се опитва да противопостави концепцията на Людмила Живкова (министър на културата) за „всестранно развитата личност“, идеологизира се празничният живот на младежите с новата атеистична и националистична ритуалистика, която трябва да унифицира обществото и идеологизира най-интимните празнични моменти на младежта.⁹ ДС следи за изпълнението на решението на Политбюро от 23.11.1971 г.: „Какво е мястото на Комсомола при въвеждането на нови ритуали, засягащи цялата младеж – сватба, новородено, абитуриентски вечери, изпращане на донаторници в казармата?“ (ДС, 2021 408); „Премахната ли е разпуснатостта, проявите на либерализъм сред уче-

⁸ Т.е. затвори за малолетни и непълнолетни

⁹ Като особено показателна за измеренията на бутафорно-ритуалистичните политики към младежта може да се посочи и адаптираната по съветски образец национална кампания от 1970-те и 1980-те години за въвличането на „младежките трудови колективи“ (организирана между профсъюзите и Комсомола), наречена „Героят е винаги в строя“. Повече за това организирано движение вж. Ангелова (2023).

ниците и студентите, укрепен ли е редът и дисциплината...; Армията – станала ли е истинска школа за патриотично възпитание, за възпитание на граждански и военни добродетели?“ (ДС, 2021, 410). През 1974 г. ДС препоръчва: „На тези тържества (изпращане на войник) да се осигурява присъствието на активни борци против фашизма и капитализма, представители на военните окръжия и войсковите части от близките гарнизони, както и бивши военни, преминали в запаса“ (ДС, 2021, 428). Препоръка, която така и не се изпълнява. Най-силна е съпротивата на българските мюсюлмани, които се противопоставят на опитите за насилствена асимилация, наричана в новоезика благозвучно „възродителен процес“.

1975 г.: 29 студенти в Шумен на сбирки правили националистически изказвания, пеели турския химн, редовно слушали емисии на турски радиостанции, възхвалявали действията на турската армия в Кипър, търсели възможност да се снабдят с турска литература. Участниците бяха профилактирани. (ДС, 2021, 448)

В края на август 1974 г. беше обезвредена въоръжена група от 7 младежи, работници в металургичния комбинат "Кремиковци" край София, замислили да избягат в чужбина, като отвлечат самолет на ДСО "Българска гражданска авиация" и го принудят да кацне в Турция. (ДС, 2021, 450)

В края на 1970-те години с насилствената асимилация на помаци и турци: „До Турция достигат до 6000 писма дневно, чието съдържание е изключително в националистически дух, за създаване на изселническа психоза“. Увеличават се бягствата на военнослужещи от Строителни войски, където са изпращани представителите на малцинствата, политически неблагонадеждни и хомосексуални.

Съпротивляват се на новата ритуалистика не само мюсюлманите. На атеистичната пропаганда се противопоставя нарастващият интерес на младежите към религията – не само към православието, но и към протестантските църкви, будизма – наричани в новоезика „секти“: „Ежегодно се осъществяват 54 000 (45%) „кръщавки““ (ДС, 2021, 835). Като заплаха за националната сигурност ДС възприема не само религията, но и „нарасналия интерес към проблемите на екологията и засилване на пацифистите настроения в младежките среди“ (ДС, 2021, 835) под влиянието на хипи и пънк движението на Запад, въпреки че комунистите се рекламират като миротворци.

Друга превантивна мярка, която ДС препоръчва, е трудовата терапия.

След 15. II. 1972 г. всички младежи и девойки от 15 до 30-годишна възраст при завършване на образованието (ако не подлежат на разпределение и ако не продължават да следват) или при отпадане от учебните заведения, отбиването на редовната военна служба, напускането или освобождаването от работа от предприятия, учреждения и организации, са длъжни в 10-дневен срок да се отнесат до народния съвет (градски, районни, селски), за да им се окаже съдействие за включване в курсове, школи и на ученически места за придобиване на професионална квалификация и за настаняване на работа. (ДС, 2021, 368)

Проблемът с неработещите младежи, според ДС, не е социален, а медицински: „Министерството на народното здраве и Министерството на народната просвета да осигурят необходимата медицинска и психофизиологическа апаратура на окръжните методически кабинети за професионално ориентиране на младежи, които не учат и работят“ (ДС, 2021, 376). През 1974 г. излиза специално решение на Министерския съвет „за засилване на наказателните санкции по чл.329 от Наказателния кодекс срещу лицата, които се отклоняват от обществено полезен труд“ (ДС, 2021, 438).

Младите хора обаче все повече негодуват срещу мизерните заплати и експлоатация. През 1972 г. Иван Генов, електротехник, се оплаква от недостатъчното възнаграждение в сравнение с доходите на номенклатурата, която нарича "фашисти, червена буржоазия". Генчо Бойчев, студент във ВМИ споделя, че „В Коми-АССР българите работели по 12 часа, че били малтретирани и се връщали осакатени“ (ДС, 2021, 393). Прониква и информация за стандарта на живот на Запад: „Стойчо Станачков негодува, че работник с неговата квалификация в Австрия вземал месечна заплата от 500 лева, а той получавал само 103 лева за два пъти повече работа“ (ДС, 2021, 394).

(2) Всестранно развитата личност: Анархистичен бунт (хипи и пънк движението). От самото начало ДС се опитва да подчини тялото и модата на младежите на Идеологията, позовавайки се на А. Чехов – „В човека всичко трябва да бъде прекрасно – лицето, дрехите, душата, мислите“, което така и не постига. От края на 1950-те години ДС започва борбата срещу „робското следване на капризите на западната мода. През 1975 г. ДС призовава за строги мерки срещу западните модни извращения, упадъчното и екстравагантното от западната мода“ (ДС, 2021, 438). „Отрицателните прояви, като безделието, моралната разпуснатост, хулиганството, алкохолизма и увлеченията в модните извращения

обаче все още намират място сред част от младежта“ (ДС, 2021, 440).

Още през 1950-те години се води борба срещу американските чуждопоклонници, джазовите „зози и суинги“, някои от които са изпращани в концлагери. През 1960-те и началото на 1970-те години моралната полиция преследва хипи последователите – дълга коса, брада, тесни панталони, къси поли, спуснати коси. Милицията стриже коси и бради, разрязва тесни панталони и слага печати по краката на момичетата с къси поли, а по-упоритите отиват на съд за хулиганство. Впечатлява пълната липса на адекватност по отношение на западните младежките движения – за ДС всичко, което не е комунистическо, е заклеймено като фашистко, не само рок музиката, но и свободололюбиви анархистични движения като хипи и пънк, които имат силен антикапиталистически и антиконсуматорски дух. Под влияние на хипи движението сред младежите популярност добива пътуването из страната, най-често до морето на автостоп, явление, което в новозека е определено като „празноскитничеството“. През 1971 г. ДС „профилактира“ 1096 младежи, „празноскитащи“ към Бургас, някои на 12–13 години, върнати на родителите от милицията. Младежката романтика от свободното скитане и търсене на приключения е стигматизирана от ДС: „склонни към кражби и проституция, ...с извратен външен вид, загрозяват града, обществените места и бият по авторитета на комсомола, на младежта въобще и против страната ни“ (ДС 344). Санкционирани са 2600 младежи и девойки.

(3) Битълсомания. В края на 1960-те години хипи движението и песните на „Бийтълс“ проникват и през Желязната завеса и печелят все повече ревностни фенове, което е психиатризирано от ДС като мания и психоза, без да се разбира хипи движението, което е определено като опасно „пацифистко“ и „джазово“.

През 1966 г. ДС коментира:

Стремят се да подражават на всичко на изпълнителите, обличат се крайно екстравагантно, не се подстригват с месеци, за да приличат на „Битълсите“, по улиците се движат на шумни групи и се държат нахално и предизвикателно с по-възрастните. Единствения смисъл на живота си намират в непрекъснатите коментари помежду си за последните изпълнения на „идолите на джаза“... Не са редки случките, когато прослушването на нови джазови записи завършва с пиянски и секс-оргии. Това явление, с основание може да се твърди, става масова психоза сред младежта и се отразява крайно неблагоприятно върху успеха и дисциплината в училище. Тази Битълсомания до такава степен е

завладяла една част от младежите, че те почват да забравят чувството си за национална гордост и достойнство, а са готови на всичко, за да се сближат по един или друг начин с чужденците. (ДС, 2021, 265)

Феновете на „Бийтълс“ са демонизирани като „безделници“ и „паразити във връзка с чужденци“, „проститутки, сводници, участници в нелегален обмен на валута“. ДС препоръчва строги мерки – профилактика, стрижение на коси и бради, а тези, които безделничат повече от 1 месец – да се изпращат на принудителна работа. Студенти от „Бийтълс“ поколението издигат и политически искания – против задължителното изучаване на руски език и диалектически материализъм. Въпреки строгите мерки, ДС не може да овладее битълсоманията. На концерти, младежи от 14 до 22 годишна възраст, вдъхновени от музиката, се осмеляват да протестира (1970 г.): *„Две трети от момчетата бяха с дълги коси, мръсни, несрешени с тесни и изтъркани панталони. Неприлично облечени бяха и някои момичета“* (ДС, 2021, 259). Милицията се намесва, програмата е съкратена, публиката реагира с хвърляне на камъни по милиционерите, със запалване на вестници, и шествие до центъра на София с песни на „Бийтълсите“, скандирайки „свобода на музиката“, „свобода на дългите коси“, „смърт на ченгелата“. Предприети са съдебни действия.

През 1976 г. ДС предупреждава за опасни отклонения от социалистическия морал в дискотеки и барове:

Външният вид на изпълнителите прави лошо впечатление, тъй като се обличат в разноцветни дрехи, панталони тип „Джинси“, ризи тип „вестник“ и носят дълги коси. Изпълнението на западни модерни мелодии, придружени с крясъци и кълчения, привличат младежи с престъпни наклонности, които се стремят да са в унисон с оркестъра. При изпълнения на народни песни и хора, танцовата площадка винаги е празна. (ДС, 2021, 510).

В края на 1970-те и началото на 1980-те популярно става и западното пънк движение. През януари 1981 г. в София е сформирана младежка група „Пънк“, наброяваща десетина души. Групата според ДС се характеризира с изразен много силен „неофашистки характер“, но същевременно се уточнява, че всъщност няма единна изяснена идеология, нито пък някакви ясно очертани цели: *„В нея се изповядват смесица от най-разнообразни възгледи, като общото помежду им е стремежът да се изрази протест срещу социалистическото общество и неговите норми на поведение“* (ДС, 2021, 10). В сравнение с другите групи, „Пънк“ имали по-силно

изразен „неофашистки характер“: „В разговори помежду си членове на групата заявяваха че „Пънк“ се стреми да постигне свобода, като разруши всичко, като се бунтува, като използва насилието... Социалистическото общество младежите оценяваха като „гадно и отвратително, еснафско общество“ (ДС, 2021, 692-693). Освен като неофашистки, пънк групите са стигматизирани и като „анархотерористични“, „екстремистки“ групи.

Характерен пример за провеждане на идеологическа диверсия сред младежта, бе гостуването през лятото на 1970 г. на английски естраден състав, който със своята упадъчна програма повлия отрицателно върху част от политически неукрепнала и стояща на вражески позиции младеж, посетила концертите, в резултат на което бяха предизвикани инциденти от екзалтирани младежи в някои градове на страната. (ДС, 2021, 355)

След събитията в Полша и войната в Афганистан през 1980-те се засилват неформалните движения и антисъветските изказвания. Освен, че се създават групи, като „хипи“, „пънк“, „рокери“, засилват се увлеченията към йогизма, будизма, карате и други източни учения, извън контрола на официалните организации и институции, на „нездрава идейно-политическа основа“. Разширява се видеобизнеса и дискоманията, определяни като „центрове за хазартни игри и валутно-контрабандна дейност“ (ДС, 2021, 708).

Веднага след заповедта на министъра на Вътрешните работи през 1983 г. „за борба срещу западната подривна дейност сред младежта“, ДС се заема да изучава пацифисткото хипи, пънк и др. подобни младежки движения в западните страни, като се предприемат мерки за пресичане опитите на противника за разпространението им сред българската младеж. И макар в пропагандата социалистическият лагер да се представя като авангард в борбата за мир, „трябва да се вземат всички мерки срещу пренасянето на пацифисткото движение на наша територия и изпълването му с антикомунистическо съдържание“ (ДС, 2021, 731).

През 1980-те години ДС се страхува дори от сянката си. Всяко свободно сдружаване извън казионните структури се възприема като заплаха от „подривни паралелни структури“, дори и клубове на фенове на българска естрада:

Паралелните структури са създадени и функционират като Клуб на приятелите на ВИГ (вокално-инструментална група) „Диана-Експрес“ (600 члена) и Клуб на приятелите на Маргарита Хранова – секретарите на клубовете са ученици от нашия окръг. Като координиращ орган на създадените други подобни

клубове е водещият на младежкото музикално предаване „Любопитно петолине“ към Радио Пловдив – Тома Спространов. (ДС, 2021, 766)

ДС предприема профилактични мерки: Членовете на клубовете са предимно ученици, като 80% от тях са момичета.

Дейността на клубовете бе прекратена и със секретарите се проведеха индивидуални профилактични беседи, за да се предотврати подобни формирования да бъдат използвани от противника като социална база за идейно-политическо и морално разложение на младежта, за недопускане на членовете им да се ангажират с криминални и нелоялни политически прояви. (ДС, 2021, 768)

Мерки се предприемат и срещу феновете на „Щурците“, „ФСБ“, „Сигнал“, даже и на Братя Аргирови.

В София по време на концерт на „Щурците“ – 29.VI. 1976 г., изпълнителите с диви ритми, кълчене и тичане по сцената изразявали своето „изкуство“. Попадали под тяхно въздействие, част от младежите със свирене, виковете, крясъци, хвърляне на бутлки и запалени вестници изразяваха „удоволствието си“. След завършване на концерта група от около 150 младежи и девойки скандирали „искаме свобода“, „Браво юнаци, щурци“, а при намесата на нашите органи, започнали да викат „убийци“, „садисти“, „искаме свобода“. (ДС, 2021, 589)

Заклучение

Въпреки съблазняването, тоталния надзор, новоезик и репресии младежта не се подчинява и оказва активна и пасивна съпротива, отхвърляйки предписваната ѝ от новоезика идентичност на „бодра Димитровска смяна“. Младежките общности изграждат свой алтернативен жаргон и субкултура, прехвърляща желязната завеса, в унисон с младежките движения на Запад. Критическият дискурсен анализ на езика на ДС разкрива език на благозвучия и демонизация, лексикални игри, водещи до двумислици, и самоизмама по отношение на партийната идеология. Липса социална критичност, поради което младежката съпротива често се медикализира и патологизира. Анализът на алтернативните младежки дискурси разкрива опозиционни значения и идентичности, социална трезвост и протест, художествени и реални бягства отвъд оградите на соцлагера.

В разوماгьосания свят на реалния социализъм младите реагират и с протест чрез това, което Партията не може да им отнеме – тялото и неговите удоволствия, стигайки и до промискуитет,

проституция и насилие. Младата художествено-творческа и научно-техническа интелигенция, към която ДС е особено ласкателна, но и подозрителна, провокира все по-често догмите на социалистическия реализъм и научния комунизъм. В условията на тотална пропаганда и цензура свободната мисъл може да преобръща смисъла на идеологическите послания, да ги иронизира и да намира алтернативни, макар и рисковани пътища да се самоизрази.

Библиография:

Ангелова, М. (2025). Аутсайдери и бегълци около 1965 година: подстъпи към проблема с оглед на българската литература и култура. *Balkanistic Worlds*, 2 [Angelova, Maya. Outsayderi i begaltsi okolo 1965 godina: podstapi kam problema s ogled na balgarskata literatura i kultura. *Balkanistic Worlds*, 2], 228-251.

Ангелова, М. (2023). От утопия до бутафория: движението "Героят е винаги в строя" в комунистическа България (1970-те – 1980-те г.). *Балканистичен форум*, 1 [Angelova, Milena. Ot utopiya do butaforiya: dvizhenieto "Geroyat e vinagi v stroya" v komunisticheska Balgariya (1970-te – 1980-te g.). *Balkanistichen forum* 1], 129-144.

Арент, Х. (2023). Тоталитаризмът. Сиела, София [Arent, H. *Totalitarizmat*. Siela, Sofia].

Бояджиева, Р. (2010). Социалното инженерство. Политики за прием във висшите училища през комунистическия режим в България, Сиела, София [Bojadzieva, R. *Socialното inzhenerstvo. Politiki na priem vav visshite uchilishta prez kamunisticheskija rezhim v Balgariya*. Siela, Sofia].

Воденичаров, П. (2020). Тоталитарният нововговор – Балканистичен форум, 3 [Vodenicharov, P. *Totalitarniyat novogovor – Balkanistichen forum*, 3], 70-83.

Груев, М. (2015). Платената любов през 40-те – 60-те години на XX в. – В: Даниела Колева (съст.) *Любовта при социализма*. София: Рива [Gruev, M. *Platenata lyubov prez 40-te – 60-te godini na XX v. – V: Daniela Koleva (sast.) Lyubovta pri sotsializma*. Sofia: Riva], 234-256.

Дойнов, П. (2011). Българският соцреализъм 1956, 1968, 1989: норма и криза в литературата на НРБ. София: Сиела [Doynov P. *Balgarskiyat sotsrealizam 1956, 1968, 1989: norma i kriza v literaturata na NRB*. Sofia: Siela].

ДС (2021). Държавна сигурност и младежта (1944–1991 г.), София: КРДОПБГДСРСБНА [DS. *Darzhavna sigurnost i mladezhata (1944–1991 g.)*, Sofia: KRDOPBGDSRSBNA].

Живков, Т. (1966). Слово пред събранието на Съюза на българските писатели (16 декември 1966 г.). *Работническо дело*, 351, 17 декември [Zhivkov, T. (1966). *Slovo pred sabraniето na Sayuza na balgarskite pisатели (16 dekemvri 1966 g.)*. *Rabotnichesko delo*, 351, 17 dekemvri].

Живков, Т. (1978). *Учение и труд, жизнерадост и дръзновение* : Писмо до ЦК на ДКМС. София: Партиздат [Zhivkov, T. (1978). *Uchenie i trud, zhizneradost i draznovenie: Pismo do TSK na DKMS*. Sofiya: Partizdat].

Иванов, М. (2011). Социалистическото благоденствие и консенсусът на лицемерието – *Социологически проблеми* (43)1-2 [Ivanov, M. *Sotsialisticheskoto*

blagodenstvie i konsensusat na litsemerieto – Sotsiologicheski problemi (43)1-2], 235-256.

Иванов, С. (2024). *От кражби до убийства. Криминалните престъпления в България (1944–1989)*. София: Сиела [Ivanov, S. *Ot krazhbi do ubiystva. Kriminalnite prestapleniya v Balgariya (1944–1989)*. Sofia: Siela].

Игнатов, А. (1991). *Психология на комунизма*. София: Аргес [Ignatov, A. *Psihologiya na komunizma*. Sofia: Arges].

Касабова, А. (2015) Репродуктивната политика в НРБ – между намеса и отричане на реалността – Троева, Е. (съст.). *Културна и медицинска антропология: Сборник в чест на проф. Минчо Георгиев*. София: БАН [Kasabova, A. *Reproduktivnata politika v NRB – mezhdu namesa i otrichane na realnostta – Troeva, E. (sast.). Kulturna i meditsinska antropologiya*], 16-30.

Куюмджиева, С. (2021) *Социалистическият реализъм и българското изкуство*. София: ИИИ, БАН [Svetlana Kuyumdzhieva, *Sotsialisticheskiyat realizam i balgarskoto izkustvo*. Sofia: ИИ, БАН].

Методиев, М. & Дерменджиева, М. (2015). *Държавна сигурност – предимство по наследство: професионални биографии на водещи офицери*. София: Сиела [Metodiev, M. & Dermendzhieva, M. *Darzhavna sigurnost – predimstvo po nasledstvo: profesionalni biografii na vodeshti ofitseri*. Sofia: Siela].

Пашова, А. (2011). "Другарският съд" – социална практика за колективно засрамване в периода на комунизма в България. *Балканистичен форум*, (20) 1, 120-140.

Оруел Дж. (2021). 1984. София: Сиела [Oruel, Dzh. 1984. Sofia: Siela].

Тодорова, Р. (2023). В блатото на комунизма – тъмното минало на светлото бъдеще. *Общество, памет, образование* (История и обществени нагласи), т. 7 [Todorova, R. *V blatot na komunizma – tamnoto minalo na svetloto badeshte. Obshtestvo, pamet, obrazovanie* (Istoriya i obshtestveni naglasi), t. 7], 94-100.

Fairclough, N. (2014). *Language and Power*, Routledge.

Foucault, M. (2001). Foucault. *Power* (The Essential Works of Foucault, 1954–1984, Vol. 3). The New Press.

Kharkhordin, O. (1997). *Reveal and Dissimulate: A Genealogy of Private Life in Thought and Practice*. Chicago University Press.

Larocca, R. (2004). Strategic diversion in political communication. *The Journal of Politics*, 66(2), 469-491.

Marcuse, H. (1969). *An Essay on Liberation*. Beacon Press.

McCarthy, E. D. (1994). The Uncertain Future of Ideology. *Sociological Quarterly*, (35)3, 415-429.

Susan, R. & Chowly, D. (Eds.) (2002). Susan, *Socialist Space: Sites of Everyday Life in the Eastern Bloc*. Oxford: Berg.

Taylor, K. (2006). *Let's Twist Again. Youth and Leisure in Socialist Bulgaria*. Studies on Southeast Europe, Vol. 6. Münster: LIT Verlag

Todorov, Tz. (1999) *Voices from the Gulag: Life and Death in Communist Bulgaria*. Pennsylvania State University Press.

Zdravomyslova, E. (2002). Zdravomyslova, Viktor Voronkov. The Informal Public in Soviet Society: Double Morality at Work. *Social Research*, (69)1, 49-69.

Woolard, K. A. (1998) Language Ideology as a Field of Inquiry. *Language Ideologies. Practice and Theory*. B.B Schieffelin, K.A. Woolard, P. V. Kroskrity (eds). Oxford Academic.